

**Husitská teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Katedra náboženských dějin a církevního práva**

LIBERALISMUS

Liberalism

Vedoucí práce:

ThDr. Jaroslav Hrdlička

Vypracovala:

Eva Kružiková

Praha 2006

Čestné prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci zpracovala samostatně a pouze za použití uvedené literatury a odkazů.

V Praze, dne 13. 4. 2006

Kovářová Iva

Poděkování:

Ráda bych poděkovala vedoucímu své diplomové práce ThDr. Jaroslavu Hrdličkovi za ochotu a podporu při vzniku této práce.

Obsah:

I. Úvod do liberalismu

I. I	Definice liberalismu jako politické ideologie	1
I. II.	Liberalismus aplikovaný na státní zřízení, funkce státu v liberálním zřízení	2
I. III.	Fáze liberalismu	4

II. Antické pojetí státu

II. I.	Úvod	6
II. II.	Pojem ústava a stát	7

III. Osvícenství, nové právní, politické a náboženské myšlení

III. I	Konec absolutismu, kontinentální racionalismus	10
III. II	Britský nesouhlas s VFR, Edmund Burke(1729-1797)	14
III. III.	Definice ústavy a princip dělby moci	15
III. IV. I.	Charles Luise de Secondat Montesquieu (1689-1755)	16
III. IV. II.	Jean Jacques Rousseau (1712-1778)	17

IV. Anglický liberalismus, politika rovnováhy sil

IV. I.	Historické pozadí revoluce v Anglii	
IV. I. I.	Magna Charta Libertatum	19
IV. I. II.	17. st. – století dvou revolucí	21
IV. II. I.	Thomas Hobbes (1588-1679)	26
IV. II. II.	O občanovi, De cive, 1658	27
IV. III. I.	John Locke – tvůrce klasického liberalismu	31
IV. III. II.	Dvě pojednání o vládě	32
IV. IV.	Ekonomický liberalismus - Adam Smith (1723-1790)	41
IV. V	Moderní ztvárnění liberalismu v podání J. St. Milla (1806-1873)	44

V. Český liberalismus

V. I. Úvod, preosvícenství	49
V. II. Politický liberalismus osvícenství	51
V. III. Náboženský liberalismus	56
VI. I. Závěr	58
VI. II. Conclusion	60
Použitá literatura	62

I. Úvod do liberalismu

I. I. Definice liberalismu jako politické ideologie

Ve své práci se pokusím o zmapování kořenů a vrcholné etapy jedné z politických ideologií, a to liberalismu. „Ačkoli historikové objevili prvky liberálního náhledu již ve starověkém světě, zejména v klasickém Řecku a Římě, jsou tyto prvky spíše prehistorií liberalismu než součástí moderního liberálního hnutí. Jako politický proud a intelektuální tradici, specifický směr v myšlení a praxi, nelze liberalismus datovat dále než do 17. století. Přídomek liberální se jako označení pro politické hnutí objevil dokonce až v 19. století, když si ho v roce 1812 osvojila španělská strana *Liberales*.“¹⁾ Liberální tradice, jak ji známe dnes má tedy své kořeny v 17. století. „Nicméně samotné základy liberalismu formulují až teze Thomase Hobbesa a Johna Locka, tedy teorie občanské společnosti; prvotní je v tomto směru politický liberalismus, k němu se později přidává liberalismus ekonomický.“²⁾ Lineárně můžeme liberalismus umístit doprostřed pravo - levého spektra: fašismus - konzervativismus - liberalismus - socialismus - komunismus. Všechny politické ideologie jsou reflexí na minulé ideologie a na kulturní, sociální a ekonomické vlivy. Jsou tedy v historicko politickém kontextu. Ideologie jsou také vždy spojené s určitou vrstvou. „Liberální ideje byly výsledkem pádu feudalismu v Evropě a vzniku kapitalistické či tržní společnosti. Liberalismus v mnoha ohledech odrážel aspirace rodící se střední třídy, jejichž zájmy byly v protikladu s etablovanou mocí absolutistických panovníků a pozemkové šlechty. Liberální ideje byly radikální, protože usilovaly o základní reformy a občas dokonce o revoluční změny.“³⁾

1) Grey, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 7

2) Šaradín, Pavel: Historické proměny pojmu ideologie, Brno; CDK 2001, str. 17

3) Vítěk, Miloš: Evropské politické myšlení I., Hradec Králové; Gaudeamus 1999, str. 23

Je více než pochopitelné že lidé už delší nátlak ze strany státu nesnesli a důsledkem staletí potlačovaných základních potřeb alespoň osobní svobody se postavili proti absolutistickému zřízení. Stát od státu se forma a rozsah reforem lišil. Nejmarkantnější rozdíl ve způsobu provedení je vidět mezi kontinentální Evropou a ostrovní Anglií.

Kontinentální Evropa konce 18. století alespoň formálním zřízením otočila o sto osmdesát stupňů a absolutismus nahradila republikánským zřízením v duchu racionalistického osvícenství. V ostrovní Anglii zásadní revoluce proběhly v letech 1642 až 1649, a potom v roce 1688, a tak o sto let později, kdy se Francie a Spojené státy bouřily, byla ušetřena radikálních změn a zachovala si svůj pozvolný vývoj v empiristické tradici. „Anglická buržoazní revoluce je stejně významná a stejně dramatická ve svém průběhu jako revoluce francouzská. Je-li méně známa, přičinila se o to anglická buržoazie, která perem svých historiografů hájila tradici anglického klidného vývoje, umenšujíc věhlas revoluce, která nastolila její moc.“⁴⁾

I. II. Liberalismus aplikovaný na státní zřízení, funkce státu v liberálním zřízení

Liberalismus ve svém základu odmítá jakékoli omezování svobody člověka, v praktickém životě v demokratickém státě to znamená co největší eliminace vlivu státu na život jak jedince, tak chodu státu. Živnou půdou pro tuto ideologii je tedy kapitalismus v demokratickém zřízení.

4) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství československé Akademie věd 1965, str. 5; Úvodní studie Dr.Sc. Jiřina Popelková

„Je možno říci, že v centru tohoto hnutí byly vždy ekonomické zájmy, a to zájmy spjaté s rozvojem kapitalismu. Ve všech státech s rozvinutou tržní ekonomikou se formuloval liberální model státu.“⁵⁾ Ne všichni liberalističtí myslitelé se však shodli na vhodnosti demokracie jako základu, například John St. Mill po vzoru Platóna či Aristotela viděl mnohá úskalí demokratického zřízení. Liberálové věří v prvotnost jedince a druhotnost společnosti, všichni jedinci by tedy měli mít rovné startovní podmínky.

„Liberálové se nedomnívají, že rovnovážná a tolerantní společnost vznikne přirozenou cestou jako výsledek svobodného jednání jedinců a dobrovolných sdružení. Liberálové se současně obávají toho, že by svobodní jedinci mohli vykořisťovat jiné svobodné jedince, mohli by jim brát, popř. krást jejich majetek, či dokonce by si je mohli i zotročit, kdyby to bylo v jejich zájmu – kdyby to bylo pro ně výhodné, mohli by ignorovat i dohodnuté smlouvy.“⁶⁾

Jako prevence proti zneužití je podle liberálů vytvoření společenské smlouvy, s funkcí přirozeného pilíře státu. Měly by v ní být zahrnuty povinnosti jedince vůči státu a dané sankce. „Locke učil, že se zakládala na smlouvě mezi králem a lidem, na smlouvě jež pozbývala platnosti, jestliže některá strana porušila její ustanovení.“⁷⁾

Role státu je v tomto zřízení je tedy minimální, stát poskytuje ochranu lidských práv a umožňuje rovné výchozí podmínky pro život. Za to občané státu souhlasí se stanovenou vládou. Řízení státu je „zdola“.

5) Syllaba, Theodor: Dějiny politických filozofií, Hradec Králové; Gaudeamus 1999, str.229

6) Vítek, Miloš: Evropské politické myšlení I., Hradec Králové; Gaudeamus 1999, str. 28

7) Hobhouse, L. T. : Liberalism, Praha; Jan Laichtner 1914, str. 42

I. III. Fáze liberalismu

Nejzákladněji můžeme liberalismus rozdělit na politický a ekonomický. Toto dělení je asi nejpatrnější právě v době největšího rozmachu liberalismu, v druhé půlce 19. st., kdy nastal obrovský industriální rozvoj a liberální ekonomika státem neomezeného podnikání výrazně utiskovala druhou, ideovou stránku liberalismu. Členitější dělení liberálních politických systémů z hlediska časové osy je na klasický, ekonomický a moderní liberalismus.

V první fázi bylo nejpotřebnější odstranit absolutismus a formulovat ústavu na principu dělby moci. Toho se na kontinentě ujal francouzský filozof Charles Montesquieu a jeho ostrovní kolega John Locke. „Specifickým rysem klasického liberalismu je jeho přístup k bídě a sociální rovnosti: individualistické přesvědčení vysvětluje sociální situaci lidí spíše z hlediska nadání a usilovnosti jedinců. Volný trh umožňuje všem jedincům sledovat osobní zájmy a je tedy garancí sociální spravedlnosti. Schopní a pilní jedinci se budou mít dobře, zatímco lidé neschopní ne.“⁸⁾

Ekonomický liberalismus je provázán s volným samostatně se regulujícím trhem. Trh by podle této teorie měl být řízen přirozenou harmonií ve společnosti, na které se podílí všechny složky. Od dělníků k nadnárodním podnikům. Stát nemá žádnou moc, pouze vybírá daně. V ideálním případě měl mezinárodní volný trh vést k bohatství a prosperitě a zamezovat válečným konfliktům. Výsledkem ale byly sociální konflikty, které dali vzniknout modernímu, sociálnímu pojetí liberalismu.

8) Vítek, Miloš: Evropské politické myšlení, Hradec Králové; Gaudeamus 1999, str. 32

Moderní liberalismus se již poučil z chyb svých předchůdců a je jakousi směsicí obou předcházejících proudů. Našel kompromis, při kterém stát zčásti reguluje volný trh pro zajištění základních sociálních jistot občanů a omezuje tak absolutní volnost trhu. „Spojování boje proti absolutním, neempiricky získaným pravdám a proti absolutistickým nárokům politickým se stalo v Anglii tradičním. O dvě stě let později spojuje podobně empirismus a liberalismus J. St. Mill, tentokrát se zaměřením proti nárokům levice.“⁹⁾

9) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství Československé Akademie věd 1965, str. 23;
Úvodní studie DrSc. Jiřina Popelková

II. Antické pojetí státu

II. I. Úvod

Těžko mohu přeskočit samé kořeny evropské civilizace. Dobu, kdy vznikly základní kategorie a systematika mnoha věd. Zvláště období mezi 8. a 2. st. př. Kr. je pokládáno za určující v kulturním vývoji lidstva. Lidé se mentálně odpoutali od mytologického pojetí světa a člověk začal reflektovat sám sebe a svou roli ve společnosti. Život v antické polis tento vývoj kopíroval ve formě státních zřízení a jimi upravených právních norem. Právo původně vystupovalo jako dané bohem a vztahovalo se jen na jednotlivou obec. Kolem 3. st. se stává světskou vědou. Přirozené právo, kterému se musí podřídit i vládci je zakotveno v řeckém směru myšlení. „Bylo rozvinuto v římském světě stoickými filozofy, kteří dokazovali, že i když lid je vládcem, může dělat pouze to, co je správné podle přirozeného zákona.“¹⁾ Vzhledem k značnému počtu států nešlo o ideál centralizace. Udržovaná stabilita a rovnováha mezi státy byla v souladu politickou rozvinutostí států.

Vyprofilování několika typů vlád ve starověkém Řecku dalo podněty antickým státníkům a filozofům k mistrovským polemikám a napsání mnoha děl. Řeky vždy interesovaly politické otázky, a tak snad každá ze škol definovala své stanovisko na roli státu a občana. Nejpodnětější názory nacházíme u antických klasiků Platóna a Aristotela. „Zvláštní pozornost mezi Řeky si zaslouží sofisté, skeptičtí myslitelé, kteří, rozlišující přesně mezi přirozeným a konvenčním, dospěli až k myšlence všeobecné rovnosti lidí.

1) Boaz, David: Liberalismus v teorii a politice, Praha; Liberální institut 2002, str. 17

Například Glaukón v druhé knize Platónovi Ústavy rozvíjí teorii společenské smlouvy, která je očividně sofistického původu. „Spravedlnost“, říká, „je dohoda o tom nekonat ani netrpět zlo.“²⁾ „Byli to tedy sofisté, kteří první vyvinuli doktrínu politické rovnosti v protikladu k esoterickým a elitářským koncepcím vlády tehdejšího Řecka.“³⁾

II. II. Pojem ústava a stát

Platón napsal svou Ústavu okolo roku 380 př.Kr., jako reakci na neutěšený stav řeckých městských států po peloponéské válce. V jejích deseti knihách popisuje svou představu ideálního státu a porovnává typy ústav a zřízení. Dílo je teoretické paradigma, protože se mu své teorie nepovedlo užít v praxi, byť to dvakrát zkoušel v sicilských Syrakúsách. Neproveditelnost nejspíše zavinila přílišná utopičnost. Platón považuje ideje za nejskutečnější. Stát vznikl z jednoduchých lidských potřeb a každý občan má svou úlohu.

„Jednotlivec a obec, polis, jsou utvořeni stejně. Polis je ve velkém to, co jednotlivec v malém. Oba patří k sobě. Co škodí státu, škodí jednotlivému občanu a naopak. Stát je ovšem víc než jednotlivec. Je přednější, neboť celek je větší než část. Proto má podle Platóna obec právo vyžadovat, ba vynucovat, na jednotlivci poslušnost, loajalitu i oběti ve věcech soukromých.“⁴⁾

Polis odráží vlastnosti svých občanů, pokud jsou ctnostní a dobří, je taková i obec. „Účelem státu je idea spravedlnosti (dikaiosyné). Té však nejsou schopni ti, kdo nyní vládou v obcích a není jí schopen kdekdo. Jsou jí schopní jen nemnozí, totiž filozofové.“⁵⁾

2) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 13

3) tamtéž, str. 14

4) Vítěk, Miloš: Evropské politické myšlení, Hradec Králové; Gaudeamus 1999, str. 16

5) Syllaba, Theodor: Dějiny politických filozofií, Hradec Králové; Gaudeamus 2005, str. 28

„V Ústavě Platón navrhuje soci, co je v konečném důsledku antiliberalní utopií. Nároky individuality zde nejsou chráněny, a vlastně ani uznávány. Mravní rovnost mezi lidmi je popírána a společenské instituce, jednou ustavené, jsou zproštěny jakékoli kritiky či možnosti zdokonalování. V této odezvě na zárodky moderního liberalismu, které můžeme nalézt u sofistů, vypracoval Platón jeden z nejsystematičtějších a nejmocnějších útoků na ideu lidské svobody v celých dějinách idejí.“⁶⁾

Platónův největší žák, Aristoteles, nevěřil v myšlenku ideálního státu s ideálním vládcem. Racionální a empirický přístup jej dovedl k závěru, že státní formy jsou výsledkem mnoha faktorů a k realizaci nejvhodnějšího typu vlády je nutná střední cesta a kompromisy. Dobrý stát má mít silnou střední vrstvu, protože mnoho bohatých či chudých stát destabilizuje. „Stát je státem v pravém smyslu slova jen když je samostatný – občané jsou svobodní a soběstační. Když pojednává o politické moci, vidí, že v sobě obsahuje tři složky: 1) moc zákonodárnou, 2) moc soudní, 3) moc výkonnou. Toto Aristotelovo rozdělení mocí se udržuje a přijímá dodnes. Vztah těchto mocí postavil jako první do popředí zájmu.“⁷⁾

Aristoteles si myslí, že nejstabilnější vláda by byla kompromisem aristokracie a přímé demokracie. „Tedy vláda elity svobodných občanů nad svobodnými občany. Vládnoucí by respektovali lid a nechali by se jím kontrolovat. Lidové shromáždění by mohlo případně některé z vládnoucích odvolat a nahradit schopnějšími.“⁸⁾

„Politika se v klasickém Řecku otevírá veřejnosti a od té doby, chceme-li prosadit nejrůznější tužby, nároky a návrhy, které mají právo uplatňovat všichni občané, stává se nejosvědčenějším hledání konsensu. Z prostoru společenství (státu), se nelze vymanit, jelikož naše přináležitost k němu je zásadní. Nemůžeme žít „před“ státem a ani „za“ státem, dodává Aristoteles.“⁹⁾

6) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 15

7) Syllaba, Theodor: Dějiny politických filozofií, Hradec Králové; Gaudeamus 1999, str. 28

8) tamtéž, str. 29

9) Šaradín, Pavel: Historické proměny pojmu ideologie, Brno; CDK 2001, str. 10

„Podle Aristotela se lidský život vyznačuje snahou dosáhnout štěstí, které jedni vidí v majetku, druzí ve správě obce, třetí ve vědě. Bez rozdílu je pro ně všechny nejvyšším štěstím soběstačnost, kterou mohou dosáhnout pouze životem v obci.“¹⁰⁾

„S Aristotelem končí v Řecku protoliberální éra a další významnou etapu v prehistorii liberální tradice musíme hledat u Římanů.“¹¹⁾ Pohled na roli občana fungujícího ve společnosti a státě a vzájemné vymezení jejich pravomocí, převzali osvícenští myslitelé. Stejně jako aristotelsko stoický původ vymezení lidské přirozenosti. Lidská přirozenost je to co nás odlišuje od jiných živých tvorů. Zahrnuje rozum, touhu žít ve společnosti a svobodně jednat. Později se přidalo i vlastnictví majetku a svobodné zacházení s ním.

10) Hobbes, Thomas: Výbor z díla, Praha; Svoboda 1988, str. 22; Úvodní studie Milan Sobotka

11) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 16

III. Osvícenství, nové právní a politické a náboženské myšlení

III. I. Konec absolutismu, kontinentální racionalismus

„Poslední třetinu 17. a počátek 18. století lze označit za jedno z nejdramatičtějších období, jimiž západní Evropa ve svých novověkých dějinách prošla. Král Slunce, Ludvík XIV. nenechal od roku 1661 nikoho na pochybách, že učiní vše, aby Francie zaujala postavení první kontinentální velmoci, jež v uplynulém století náleželo Španělsku a na něž si činily nárok další státy, především bohaté a sebevědomé Spojené nizozemské provincie.“¹⁾ Utrechtský a bádenský mír nastolily konečně stabilitu a možnost pro vnitřní rozvoj států.

„Ve vzdělané společnosti celé Evropy, od Francie po Rusko a od Švédska po Portugalsko, převládl uprostřed osmnáctého století pocit, že nastal „věk rozumu“. Vzdělanci pokládali dobu, v níž žili za „osvícené století“, minulost se jim zdála být gotickým a barokním temnem, kdy církve zatemňovaly náboženskou vírou a předsudky lidskou mysl a tím znemožňovaly vidět svět tak, jak by to jejich přirozené zájmy vyžadovaly.“²⁾ Církve, zejména ta římskokatolická, se tak staly nepřitelem osvícenců. A ti se začali hlásit k rozumově přijatelnému empirickému deismu. „Pro deismus byl svět vcelku harmonickým výtvořem Boha, výtvořem, jehož všechny součásti je možno popsat a poznat také proto, že nejvyšší bytost je sice jeho stvořitelem, avšak po stvoření už nemá žádný vliv ani na jejich tvar, ani na jejich chod.“³⁾

1) Kovář, Martin: Velká Británie v éře Roberta Walpola, Praha; ISV nakladatelství 2004, str. 12

2) Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986, str. 8

3) tamtéž, str. 9

18. st. ve Francii je stoletím osvěty – siecle de lumieres. „Ze států evropské pevniny je to právě francouzské království, které hned od samých začátků moderní doby nejlépe ztělesňuje životní požadavky kontinentální politiky. Je sevřeno mezi dvěma velkými monarchiemi, mezi Španělskem a německou říší, a je nuceno neustále bojovat o své bytí. I cítí brzo potřebu soustředit své síly a proto překonat vnitřní rozklad feudalismu.“⁴⁾

Absolutismus vrcholil ve Francii za vlády Ludvíka XIV., v Anglii pak za vlády Stuartovců. Autoritářská vláda panovníka a církve a silná centralizace se začaly ostře konfrontovat se stále sílící svobodomyšlností a nespokojeností třetího stavu. „Po celé 17. století působily v Evropě důsledky reformace a protireformace. V Anglii, Skotsku, Nizozemí a Říši se prosadily různé formy protestantismu. Španělsko bylo baštou katolicismu a také francouzský král usiloval s podporou Říma o to, aby vykořenil „kacířskou víru“ z Francie i ze sousedních zemí.“⁵⁾

„Důvod francouzské filozoficko – morální vášnivosti, důslednosti a bezohlednosti tkvěl v pevném splynutí absolutismu a církve. Ve Francii se daleko dřív uskutečnil proces absolutistické defeudalizace potlačením politických privilegií stavů (generální stavy se sešly naposled v roce 1614), provázený a umožněný rostoucím významem měšťanstva. Velkými postavami tohoto procesu byli kardinálové Richelieu a Mazarin; jejich protireformačnost byla ve službách absolutistické, centralizační přestavby feudalismu.“⁶⁾

Také již dále nemohl být přehlížen posun v poznání, touze po občanské a finanční svobodě, dovolání se přirozeného práva.

4) Ruggiero, Guido de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929, str. 154

5) Kovář, Martin: Velká Británie v éře Roberta Walpola, Praha; ISV nakladatelství 2004, str.12

6) Šamalík, František: Úvahy o dějinách české politiky, Praha; Victoria Publishing 1996, str.201/2

V této fázi liberalismu, při tvoření moderního státu, šlo o odstranění absolutismu a vytvoření ústavního typu vlády na principu dělby moci. Vykonavatelem byl tzv. třetí stav. „Politická moc katolické církve ve Francii (stejně jako jinde v Evropě) vtiskla francouzskému liberalismu již od jeho počátku odlišný ráz tím, že jej spojila s volnomyšlenkářstvím a antiklerikalismem spíše než s náboženským nonkonformismem.“⁷⁾

„Moderní stát podle toho vychází ze základu na právním řádu autoritářském a protest proti tomuto řádu, protest náboženský, politický, hospodářský, sociální a mravní, jest historickým základem liberalismu.“⁸⁾ „Na evropském kontinentu, zvláště ve Francii, Německu a Itálii, jsou konzervativci převážně klerikální. Vidí trvalou instituci v církvi a uchovávají hodnotu náboženství. V ekonomice pak v pozemkovém vlastnictví, proti dravému průmyslovému a finančnímu kapitálu.“⁹⁾ Vlna liberalismu, svobodného obchodu, omezené vlády a náboženské tolerance se začala šířit z Nizozemí od počátku 17. st. Postupně, podle připravenosti států, se šířila do Evropy. Nejdříve se inspirovala Velká Británie. „Anglická opozice proti královskému absolutismu vyvolala velký intelektuální vzruch. Anglie sedmnáctého století byla svědkem prvního hnutí jasně liberálních idejí. Liberální ideje se opět vyvíjely z obhajoby náboženské tolerance.“¹⁰⁾

O další století později se osvícenskými a liberálními myšlenkami nakazila i stále silně absolutistická Francie. „Začátek osvícenství spadá zhruba do roku 1720, kdy francouzský spisovatel Voltaire uprchl před francouzskou tyraníí a dorazil do Anglie. Pozoroval náboženskou toleranci, reprezentativní vládu a prospívající střední třídu.“¹¹⁾

7) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 27

8) Hobhouse, L. T. : Liberalism, Praha; Jan Laichtner 1914, str. 10

9) Syllaba, Theodor: Dějiny politických filozofií, Hradec Králové; Gaudeamus 2005, str. 224

10) Boaz, David: Liberalismus v teorii a politice, Praha; Liberální institut 2002, str. 25

11) tamtéž, str. 27/8

Ač sám nebyl revolucionář. „Soudil vesměs, že síla rozumu přemění svým působením despotismus v osvícenský absolutismus.“¹²⁾

Důležitým mezníkem bylo i vycházení Encyklopedie, od roku 1751. „Encyklopedie byla ostře protinábožensky laděna, neboť její autoři domysleli deistický systém v tom, že pochopili neúčelnost postavy prvního hybatele a prostě ho škrtili ze svých myšlenkových systémů. Takovýto materialismus ovšem ještě neznamenal rozchod s metafyzickým nazíráním. Byl však zaměřen jak proti tzv. přírodnímu, tak i proti zjevenému, zvláště katolickému náboženství.“¹³⁾

Klasický francouzský liberalismus je silně spjat s řádem přírody. Osvícenci se pokoušeli vyložit vznik společenských institucí nezávisle na náboženství a snažili vytvořit analogii lidské společnosti podle řádu přírody, nazývali se fyziokraté.

V náboženském prostředí se vyhranili jako deisté. Přirozené a fyzikální zákony řídí společnost a při jejich zachování směřují k blahobytu. Jedním z nich byl i francouzský ministr financí za vlády Ludvíka XIV., A. R. J. Turgot. Kdyby nebyl odvolán, možná by následující etapa probíhala jinak. Jeho výnosy totiž rušily monopoly cechů, domácí daně a rady ohledně vlády. „To je dobře vidět v memorandu, které roku 1775 adresoval Turgot králi a mezi jiným mu v něm radil, aby se dal celým národem svobodně zvolit a pak každoročně na šest týdnů svolával reprezentativní shromáždění, kterému by však nesvěřil žádnou skutečnou moc. Zabývalo by se pouze správou, a nikdy vládou.“¹⁴⁾

12) Syllaba, Theodor: Dějiny politických filozofií, Hradec Králové; Gaudeamus 2005, str. 121

13) Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986, str. 15

14) Tocqueville, Alexis de: Starý režim a revoluce, Praha; Academia 2003, str. 177

III. II. Britský nesouhlas s VFR, Edmund Burke

První protirevoluční reakce přichází z Anglie. Byť ji britský parlament na začátku podporoval, posléze pod vlivem Edmunda Burkeho změnil názor a postavil se proti. A to jak konzervativní Toryové, tak liberální Whigové. „První ohlas francouzské revoluce v Anglii byl ten, že se Anglie ještě více osamostatnila a že se ještě více zesílila její národní hrdost. Proti rodící se demokracii evropského kontinentu se zvedl pod vedením Burkeho aristokratický duch anglického liberalismu.“¹⁵⁾ Burke byl zásadně proti srovnávání anglické revoluce, kdy celé hnutí měla v rukou koruna, s francouzskou revolucí, kdy ji měl lid. Protože když Angličané vzali Stuartovcům moc, tak se tak vrátili k přirozenému stavu, kdežto Francouzi vše staré a zavedené vyrvali z kořenů a nahradili něčím zcela nevyzkoušeným.

Jenomže Francie na rozdíl od Británie nestavěla na středověkých ideálech svobody a nedisponovala s žádnými zástupci skupin občanů, ale na jejích troskách. „Není překvapením, že šlechta a buržoazie, vyloučené už dávno předtím ze všeho veřejného života, projeví tak podivuhodnou nezkušenost. Ještě více udivuje, že i ti, kdo řídili veřejné záležitosti, ministři, vysocí úředníci, intendanti, neprokázali o nic větší předvídatost.“¹⁶⁾ Naopak vyzdvihuje provedení anglické revoluce z roku 1688. „Pro Anglii je opravdu veliké štěstí, že mohla uskutečnit jednu z největších proměn svých dějin a přechod od despotismu ke konstituční monarchii, aniž se mezi Angličany obou táborů rozevřela hluboká a těžko překonatelná propast.“¹⁷⁾

15) Ruggiero, Guide de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929, str. 107

16) Tocqueville, Alexis de: Starý režim a revoluce, Praha; Academia 2003, str. 176

17) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 299

Burke vydal v roce 1790 „Úvahy o revoluci ve Francii“, kde vyjevil ideje konzervativismu a odmítavý postoj proti francouzské revoluci. „Role ničitelů starých pořádků byl přisouzena ‘politickým spisovatelům‘, osvícenským filozofům, především pak Rousseauovi.“¹⁸⁾

„Francouzská revoluce jako symbol osvícenství aktivizuje odpůrce, čímž systemizuje mj. roztroušené konzervativní ideje. Revoluční události ovšem ovlivňují i jiné názory – liberální a socialistické.“¹⁹⁾ Což se začalo postupně projevovat, podle rozvinutostí států.

III. III. Definice ústavy a princip dělby moci

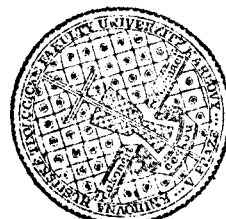
„Kontinentální myšlení sleduje cestu právě opačnou nežli soudobé myšlení anglické. Na kontinentě je totiž třeba dát revolučním názorům historický podklad, dějinnou souvislost, kdežto myšlení anglické potřebuje oživit svou úctu k tradicím stykem s myšlením racionalistickým.“²⁰⁾ Se svými teoriemi proti sobě ve Francii 18. století stanuli Montesquieu a Rousseau. Stanuli proti sobě kvůli obsahu „Prohlášení práv“, v roce 1789 vydaných Konventem, ze kterých v roce 1791 vykryštovala první francouzská ústava (viz.příloha). Vzhledem k tomu, že nebyla programově jednoznačná, vznikl zde prostor pro její výklad. „Stáli zde proti sobě Montesquieu a Rousseau, liberalismus podle anglického vzoru a liberalismus demokratický. Jeden z nich nabízel svobodu jako možnost dělat to, co neškodí ostatním, druhý přinášel pod jménem svobody svrchovanost lidu. První přinášel sněm zástupců národa, druhý zaváděl sbor lidových komisařů. Jeden liberalismus hlásal, že jednotlivé moci mají být ve státě odděleny, kdežto druhý tvrdil, že státní moc je nedělitelná.“²¹⁾

18) Šaradín, Pavel: Historické proměny pojmu ideologie, Brno; CDK 2001, str. 13

19) tamtéž, str. 163

20) Ruggiero, Guido de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929, str. 193

21) tamtéž, str. 82

III. IV. I. Charles Luise de Secondat Montesquieu (1689-1755)

Právě Montesquieu, francouzský šlechtic, oprášil feudální monarchii zničené instituce. Instituce, které sdružují zájmové skupiny obyvatel a slouží ku prospěchu všech zúčastněných a zároveň tříští moc panovníka. „Státy kde je soustředěna moc do jedné rukou, je třeba násilných prostředků k udržení moci.“²²⁾ V celém jeho díle je patrná inspirace britským typem liberalismu, hlavně pak Lockeho teorií státu. Spolu s ním vytvořil ideu „Společenské smlouvy“ v duchu liberálního konstitucionalismu. Byl pro přímou participaci lidí na vládě.

Ve svém stěžejním díle, O duchu zákonů, L' Esprit des Lois, vydaný roku 1748, vychází z předpokladu, že občanská ctnost je láska k vlasti a tedy hybná síla státu. Duch zákonů je ztělesněn ideální vládou, která odpovídá povaze národa a přirozeně respektuje geograficko – historický ráz.

Moc státu rozdělil do tří složek. Moc zákonodárná vyhlašuje zákony, moc výkonná v oboru mezinárodního práva umožňuje uzavírat mír nebo vyhlašovat válku a moc výkonná v oboru občanského práva, nazývá ji také moc soudní, rozsuzuje spory občanů. Rozdělení moci je důležité pro politickou a občanskou svobodu občana, které jsou základní politickou hodnotou. A také zabraňují despocii a potlačování svobody. „Z Montesquieuova díla by se mohl sestavit zajímavý výběr statí zcela liberálních. Svoboda, kterou abstraktní myslitelé líčí jako vrozené právo, se jeho bystrému oku naopak jeví závislou na okolnostech, a pak také ukazuje, že svoboda sama má mnoho následků takového druhu, že naprosto nemohou být odvozeny od apriorního systému.“²³⁾

22) Montesquieu, Charles de Secodat: O duchu zákonů, Praha; Právnické knihkupectví a nakladatelství V. Linhart 1947, str.172

23) Ruggiero, Guido de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929, str. 64

Přirozené zákony vychází z utváření naší bytosti a prvním přirozeným zákonem byl mír (ve smyslu nebojovat a rozvíjet se), druhý hledání potravy, třetí pohlavní pud a čtvrtý touha žít ve společnosti.

III. IV. II. Jean Jacques Rousseau (1712-1778)

„V samotné Francii byl výklad dějin jako projevu působení zákona pokroku předmětem ničující kritiky nejimpozantnějšího z odpůrců osvícenství, J. J. Rousseaua, který, paradoxně, sám zastával jistou verzi názoru, že člověk je zdokonalitelný.“²⁴⁾

Oproti svému současníkovi byl větší idealista a utopista. V dílech O původu nerovnosti mezi lidmi (1753) řeší pramen nerovnosti mezi lidmi. Je velmi těžké jej najít, neboť neustálým rozvíjením a pokrokem se vzdalujeme od svého přirozeného stavu, kdy nerovnost neexistovala. V traktátu se opírá o hypotetické možnosti co by se stalo kdyby nevznikla církev a nekázala že lidé jsou si nerovni protože to tak chtěl Bůh. „Když sledujeme vývoj nerovnosti pozorujeme, že zřízení zákona a práva vlastnického je jeho první mezník, zavedení úřadu druhý a změna moci zákonné v moc libovolnou třetí. Vše se stupňuje až do vztahu pán – otrok.“²⁵⁾ Nerovnosti jsou dvojího typu, přirozená a mravní. Přirozená spočívá v rozdílu pohlaví, věku, ... Mravní, nebo-li politická, závisí na úmluvě a je schválena souhlasem, skládá se z výsad, které mají jedni lidé na úkor druhých. „Člověk prošel ve svém vývoji ze stavu přírodního do civilizovaného několika stádií a na konci se opět navrátí do rovnosti, kdy se všichni stávají rovnými, protože nic neznamenají.“²⁶⁾

24) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 30

25) Rousseau, J. J.: O původu nerovnosti mezi lidmi, Praha; Svoboda 1949, str. 85

26) tamtéž, str. 89

V svém dalším díle, Společenské smlouvě z roku 1762 formuluje odpověď jak se postavit proti nerovnosti. Vymezuje se proti Thomasu Hobbesovi. Ten říká že člověk je od přírody zlý, protože nemá představu dobra a na základě práva si představuje že je jediným vlastníkem světa. Přesto že s Hobbesem nesouhlasí, půjčuje si od něj stěžejní myšlenku k teorii o obecné vůli. Kdy se suverenita jedince projevuje v jeho vůli. „Je jasné samo s sebou, že jednání lidí vychází z vůle, a vůle z naděje a strachu: takže kdykoli lidé vidí, že jim vzejde větší dobro nebo menší zlo spíše z porušení zákonů, než z jejich zachování. Porušují zákony úmyslně.“²⁷⁾ Vzorovým státem pro něj byla starověká Sparta. „Ve Francii přiměl teror hlavní liberální myslitele k přezkoumání optimismu a racionalismu osvícenství, a zvláště k zavržení totalitní teorie demokracie jakožto nástroje obecné vůle, jak byla míněna ve spisech J. J. Rousseaua.“²⁸⁾

27) Hobbes, Thomas: Výbor z díla, Praha; Svoboda 1988, str. 172

28) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 31

IV. Anglický liberalismus, politika rovnováhy sil

IV. I. Historické pozadí revoluce v Anglii

IV. I. I. Magna Charta Libertatum

Anglie má oproti kontinentálním státům velký náskok. Panovníkova moc byla od roku 1215 snížena a značná část jí přešla do rukou parlamentu. Král, který byl donucen ji podepsat byl Jan Bezzemek, čtvrtý syn Jindřicha II. a Eleonory Akvitánské. Původně mělo Janovi připadnout jako dědictví právě rodové panství matky – Akvitánie. Anglii a Normandii Jindřich přidělil svému třetímu synovi, Richardovi. Po smrti svého velkého a oblíbeného bratra se Jan roku 1199 ujal vlády a vládl do své smrti roku 1216. „Svou oslnivou bystrostí to byl pravý Plantagenet, byl skvělý diplomatický a vojenský taktik, proslulý svůdce žen, znamenitý lovec, ale vyznačoval se i krutostí a nízkostí duše. Jindřich II. a Richard Lví Srdce měli v sobě něco velikého, ale Jan Bezzemek byl jen odporný. Zradil otce i bratry.“¹⁾

Z vnějšku si Jan postupně stihl znepřátelit francouzského krále Augusta Filipa, který byl zároveň jeho lenním pánem. Zevnitř pak své barony a mocnou církev. „Papež uvalil na anglické království církevní klatbu, kostelní zvony zmlkly, mrtvým se nedostalo církevního pohřbu. Pobouření věřících bylo veliké.“²⁾ Přes všechnen odpor si Jan stále držel moc. Ale velký zlom na sebe již nenechal dlouho čekat. Jan začal opět intrikovat proti Filipu Augustovi a po svých baronech požadoval profinancování svého vojska.

1) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 94

2) tamtéž, str. 95

A tehdy došlo k prvnímu zlomu, baroni mu odmítli pomoci. Jan roku 1204 prohrál bitvu u Bouvies a poražený se vrátil zpět do Anglie. „Angličtí historikové považují bitvu u Bouvies za jedno ze šťastných dat v anglických dějinách, protože tato porážka, která zničila Janovu prestiž, se stala předzvěstí Velké listiny svobod.“³⁾

Magna Charta Libertatum přece jen nevznikla z ničeho. Předěly ji dvě listiny. Při formulující se opozici proti Janu Bezzemkovi byla znovuobjevena listina jeho děda Jindřicha I.(1095-1135), která zaručovala zachovávat práva a obyčeje poddaných. A druhým aktem bylo respektování Common Law, které stojí nad panovníkem.

„Magna charta sice není moderním dokumentem, jak se někteří jednotlivci snažili dokázat, ale i přesto znamená konec anglo-normanského období nekontrolované monarchie. Kdyby synové Jindřicha II. měli schopnosti svého otce a kdyby baroni nebyli nejmocnější ozbrojenou silou království, mohl Anglii ovládat již od 13. století absolutní mocnář neodpovědný nikomu.“⁴⁾ Nicméně jsou to jen historická kdyby. Faktem zůstává, že Magna Charta vznikla a každý další panovník ji musel respektovat. Na to, aby se povědomí o ní rozšířilo mezi lid bylo ještě brzy, listina ani nedefinovala nějaké obecnější svobody. „Magna Charta byla tak málo lidovým dokumentem, že byla přeložena do angličtiny teprve v šestnáctém století.“⁵⁾

Králova opozice tak dosáhla potvrzení svých feudálních výsad, které musí král respektovat. Pokud by je král porušil, mohli by se poddaní legálně vzbouřit. Proto vznikl výbor. „Dvaceti pětičlenný výbor, který tvořili kromě starosty Londýna jenom baroni, byl pověřen rozhodováním o stížnostech proti koruně.

3) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 95

4) tamtéž, str. 97

5) tamtéž, str. 98

Král musel svým poddaným nařídít, aby přísahali poslušnost tomuto výboru, a pokud by sám odmítl jeho výrok, měli baroni právo pozvednout proti němu zbraně.⁶⁾ Budoucí angličtí politici měli díky tomuto dokumentu velmi důležitou tradici, na kterou mohli navázat. Zakotvila Velkou radu, praktickou opozici proti absolutní moci krále.

Jak bylo již řečeno, Jan měl spory nejen se svými barony, ale rozhádal se i s církví v Římě. „Protože canterburští arcibiskupové byli téměř vždy prvními ministry anglických králů, je celkem přirozené, že si králové osobovali právo na jejich výběr. Na totéž právo si však dělali nárok jednak biskupové a jednak canterburští mniši.“⁷⁾ Papež Innocenc III. k nespokojenosti zúčastněných stran jmenoval svého preláta, Jan trval na svém odporu, a tak papež uvalil na Anglii klatbu. Jan se podvolil až hrozbou křížové války na Anglii a ustoupil.

IV. I. II. 17. století – století dvou revolucí

Magna Charta si uchovávala svou velkou váhu až do nástupu absolutistických Tudorovců na anglický trůn, kteří si jejím dodržováním nenechali příliš omezovat. Listina byla znovuobjevena až za Jakuba I. Alžbětě se ještě dařilo držet moc ve svých rukou. Buržoazie, spojená s městy stále bohatne a král potřebuje finance, a tak uvaluje stále nové daně na své poddané. Situace dospěla až k rozdělení země na dva tábory. Jeden za krále Karla Stuarta a druhý za parlament. „V hrubých rysech se katolický sever a západ přikláněli spíše ke králi, jih s východem k parlamentu, ale i takto vymezené hranice nebyly vždy docela přesné.“⁸⁾

6) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 27

7) tamtéž, str. 95

8) tamtéž, str. 261

„Lidové hnutí proti monarchistickému absolutismu v Anglii 17. st. se vyznačovalo některými zvláštními prvky, z nichž některé ovlivnili pozdější vývoj anglického liberalismu. Jedním z nich byl mýtus starobylé ústavy – zákonů a tradic svobodné Anglie před dobytím Anglie Normany – na kterou se odvolávali mnozí radikálnější antimonarchisté a stoupci Parlamentu.“⁹⁾ „Naproti požadavkům Stuartovské monarchie byla stavěna historická precedence stejně jako důvod filozofický a starší vůdcové parlamentu opírali se více o precedenci nežli o princip.“¹⁰⁾

Parlament byl nucen uzavřít pakt o podpoře se Skoty, presbyteriány. Musel se tak zavázat zreformovat anglikánskou církev po vzoru reformních církví. Za to skotští vojáci vyhráli pro parlament bitvu u Marston Moor. Jedním z vojáků byl i drobný šlechtic (squire), tvrdý puritán a poslanec parlamentu Oliver Cromwell. Vytvořil si oddané vojsko. „Cromwellovi vojáci mají v armádách parlamentu stejnou úlohu jako strana v dnešních totalitních režimech.“¹¹⁾

Po dobytí Oxfordu 27. dubna 1646 Karel I. Uprchl a parlament tak zvítězil. „Parlament, zaklesnutý mezi konservativním lidem a radikální armádou, nerozuměl ani lidu, ani armádě. Jako každé shromáždění, které zůstává dlouho u moci, měl sklon proměnit se v kolektivní autokracii.“¹²⁾ „Velkoburžoazie měla hlavní oporu v parlamentu, drobná buržoazie v lidově organizované Cromwellově armádě. Tak se armáda a parlament staly dvěma soupeřícími mocnostmi.“¹³⁾ Oliver Cromwelle, člen parlamentu z roku 1628, se postavil proti němu a pokusil se spojit s Karlem. Karel se stále ujišťoval o své nepostradatelnosti a důležitosti a odmítl návrhy, které by šly ke konstituční monarchii.

9) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 25

10) Hobhouse, L. T.: Liberalism, Praha; Jan Laichtner 1914, str. 39

11) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 265

12) tamtéž, str. 266

13) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství Akademie věd 1965, Úvodní studie DrSc. Jiřina Popelková, str. 7

Nepoučil se z chyby svého předchůdce Jana Bezzemka a dál odmítal kompromis. K tomu stále intrikoval s francouzským králem a Skoty a pokusil se znovu o převrat. „Tváří v tvář nebezpečí royalistického povstání se parlament a armáda spojily. V této druhé občanské válce (1648) Cromwelle rychle a s konečnou platností zvítězil. ... Král přijal většinu presbyteriánských podmínek, pevně rozhodnut nedodržet žádnou z nich.“¹⁴⁾ Karel I. Byl postaven jako strůjce války před soud a za své činy byl odsouzen k trestu smrti. Anglie zůstala bez krále a Cromwelle se ujal moci.

„Vojenská diktatura je, zdálo by se, možná jenom tehdy, když se diktátor těší přinejmenším oblibě u armády. Ale tato armáda, která se domnívala, že provádí demokratickou revoluci, začala být brzy podrážděná, když zjistila že vyzvedla k moci oligarchii. Její předáci sestavili republikánskou ústavu nazvanou Dohoda lidu: volby každé dva roky, hlasovací právo téměř všeobecné, svoboda přesvědčení.“¹⁵⁾ A 19. května 1649 byla vyhlášena republika. S tím se nesmířil nástupce Karla I., princ z Walesu a nechal se korunovat jako Karel II. Stuart. Když byl poražen a odešel do vyhnanství i on, byla roku 1653 schválena nová ústava Nástroj vlády. Ustanovila republikánské zřízení v čele s lordem – protektorem a sjednotila celou zemi pod jednotné a tuhé puritánské zákony. Ve státě jako je Anglie nemohl tak tvrdý režim dlouho trvat. Druhá revoluce během jednoho století přišla velmi záhy. Roku 1688 a dalo by se říci že dokonala revoluční transformaci a z Anglie se tak mohla stát světová velmoc. „V praktické politice se anglický liberalismus té doby soustředil na prosazování parlamentní vlády pod vládou zákona proti monarchistickému absolutismu a zdůrazňoval svobodu sdružování a svobodu soukromého vlastnictví.“¹⁶⁾

14) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 270

15) tamtéž, str. 273

16) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 23

Cromwellův silně puritánský režim zanechal na nějakou dobu své stopy ve společnosti. Následkem toho, že se parlament zavázal roku 1643 k reformě anglikánské církve, vznikl prostor pro náboženské sekty a spolky. „Některé sekty šly ve výkladu bible ještě dál než Cromwell a jeho přívrženci. Strana ‚pátého království‘ věřila v Ježíšův návrat na zemi a oživila chiliastické nálady. Jejich evangeliem byla sedmá kapitola Danielova, kapitola apokalyptická, a protože jeden z biblických prorokuje vládu svatých, chtěli vložit vládu nad Anglií do rukou Sanhedrinu.“¹⁷⁾ Další sekty jako anabaptisté, kvakeři. Lidé v těchto sektách ve většině neuznávali světskou moc a své povinnosti vůči státu a stavěli se tak do role odpůrců režimu.

Na druhou stranu už pomalu nastává doba prvních liberálů, jako Thomase Hobbesa a Johna Locka, ale také jejich puritánských oponentů, jako Roberta Filmera a Richarda Hookera. „Filmer vydal svého Pariarchu, v němž vysvětloval, že každá revoluce je otcovraždou, protože král je nástupcem patriarchů a otcem svých poddaných.“¹⁸⁾ K celkovému intelektuálnímu rozvoji přispělo založení Královské společnosti roku 1660.

Po silném Karlu II., nastoupil na trůn 1685 jeho neschopný bratr a katolík, Jakub II. „Když nemohl dosáhnout, aby parlament zrušil Test Act, zprostil katolíky jeho platnosti výhradně pomocí svých výsad a tak mohl obsadit občansky i vojensky důležitá místa katolickými úředníky. V anglikánské církvi nadřžoval prelátům, kteří byli tajnými katolíky.“¹⁹⁾ Byl už tak neoblíbený u středních vrstev, kde nebyli katolíci, že velmi záhy

17) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 280

18) tamtéž, str. 291

19) tamtéž, str. 292

povolala protestantská opozice Viléma Oranžského, manžela Marie a tedy zetě Jakuba II. „Převedení moci v souladu se zákonem nebylo nijak snadné. Whighové prohlašovali, že monarchie je výsledkem smlouvy mezi lidem a vladařem, a proto lid a jeho zvolení zástupci mají právo Jakuba II. a jeho syny sesadit a svobodnou volbou povolat Viléma. Toryovští biskupové, věrní učení o božském právu, byli pro regentství. Zákonný kompromis, navržený Danbym, považoval králův útěk za dobrovolnou resignaci na trůn a vyhlásil dědičkou koruny Marii.“²⁰⁾ Vilému Oranžskému se povedlo nemožné. Politickou revoluci se mu podařilo uskutečnit bez krvavých bojů a převratů, jen díky diplomatické obratnosti a králově útěku do Francie. Uspokojeni byli jak whighové, tak toryové, kteří měli velké majetky na venkově. Od této dohody se datuje anglická politika rovnováhy sil, uplatňovaná nejen ve vnitřních záležitostech, ale i snahou o vyrovnání sil na kontinentě. „Revoluce je jistě vítězstvím parlamentu, ale je také vítězstvím bohatých.“²¹⁾ Ve zahraniční politice se Anglie od Velké revoluce orientuje protifrancouzsky.

Od sedmnáctého století kromě se revolucí také datuje úzká názorová blízkost přirozeného práva a protestantství, která pokračovala až do dvacátého století. „Obecně je třeba přiznat, že volání po náboženské toleranci bylo ve většině Evropy vedlejším produktem politického zápasu mezi protestantskými církvemi a církví katolickou, a jen v Anglii došlo na dobu několika století k pevnému spojení náboženského nonkonformismu s liberálními svobodami.“²²⁾

20) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 294

21) tamtéž, str. 298

22) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 26

IV. II. I. Thomas Hobbes (1588 – 1679)

„První systematický výklad moderního individualistického názoru, z něhož liberální tradice vyrůstá, se objevuje v 17. st. Angličan Thomas Hobbes dal zaznít radikálnímu individualismu, jehož dokonale moderní charakter znamenal naprostý rozchod se sociální filozofií, kterou středověkému křesťanstvu odkázali Platón a Aristoteles.“⁽²³⁾

Thomas Hobbes byl žákem a pokračovatelem svého učitele Rogera Bacona. A zároveň se hlásil k filozofii Reného Descartese. Jejich přírodní filozofie jej inspirovala i při formulování politických úvah. Snažil se nalézt stejnou strukturu a harmonii ve společnosti, jakou nacházel v přírodě. Stejně typická je pro něj koherence filozofie s politickou teorií. Politickým smýšlením byl konzervativce a ve svém díle se primárně věnoval dopadu politických ideologií na vztah státu a náboženství. „Velikým myslitelem anglické restaurace je Hobbes, který chápe lidské společnosti jako ryze mechanické soustavy, které hýbou naše choutky a žádosti. Egoismus je podle jeho názoru jedinou hybnou silou mravního zákona, ale život ve společnosti přináší boj egoismů a tímto bojem se přirozený válečný stav transformuje v zákonný soulad“⁽²⁴⁾

„Hegelem počínajíc je Hobbesova konstrukce státu srovnávána s Aristotelovým výkladem a bývá poukazováno na jejich protichůdnost. Tam, kde Aristoteles vychází z priority lidu, obce před jednotlivcem, vychází Hobbes od jednotlivce. Zatímco Aristoteles vychází z toho, že člověk existuje již ve společnosti, chce ji Hobbes konstruovat na základě antropologické analýzy jedince jako jejího základního článku.“⁽²⁵⁾

23) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 19

24) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 297

25) Hobbes, Thomas: Výbor z díla, Praha; Svoboda 1988; preface Milan Sobotka, str. 22

Hobbes vychází z teze, že přirozený stav lidí je válčení mezi sebou, a že příroda dala všem lidem právo na vše. Homo homini lupus. Proto jsou lidé nuceni vytvořit vzájemnou smlouvu, která by jim zaručila mír a zároveň smlouvou ztrácí všechna přirozená práva na vše. Stát je výsledkem pouze pudu sebezáchovy a má tedy jen omezené funkce, jako udržovat mír a právo. „Hobbesovu politickou filozofii mohla zplodit jenom doba občanských válek, jíž byl svědkem. Protože se lidé nenávidí a nejsou schopni spolu žít v míru, je jediných lékem proti anarchii silný panovník. Hobbesův Leviathan je předobrazem totalitního státu moderních diktátorů, ale jeho diktátorem je král.“²⁶⁾ Přesto jej vykladači řadí k zastáncům buržoazní emancipace než zastánce absolutní moci panovníka. Kromě nejznámějšího politického díla Leviathan, napsal také dílo O občanovi, De cive.

IV. II. II. O občanovi, De cive, 1658

Na rozdíl od svého následovníka Johna Locka, se Hobbes domnívá že lidé jsou si vzájemně zcela přirozenými nepřáteli. Nemohou si pomáhat, ani pomoc očekávat. „Nejčastěji se příčina touhy lidí navzájem si ubližovat rodí z toho, že mnozí lidé současně dychtí po téže věci, kterou však nemohou společně užívat ani rozdělit; z toho vyplývá, že ji musí dostat silnější; a o tom kdo je silnější, musí rozhodnout boj.“²⁷⁾ Zároveň podle přirozených zákonů – zákonů rozumu, nelze udržet právo všech na vše a práva se tak přenáší. Jediným rozumným východiskem je pro Hobbesa uzavření společenské smlouvy, nastolení míru a tedy možnost se dál rozvíjet.

26) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 297

27) Hobbes, Thomas: Výbor z díla, Praha; Svoboda 1988; preface Milan Sobotka, str. 138

„Jedním z přirozených zákonů odvozených z onoho základního je, že právo všech na všechno nelze udržet, ale některá práva se musí přenést nebo opustit. Neboť kdyby si každý člověk udržel své právo na všechno, nutně by z toho vyplývalo, že jedni by právem útočili, druzí by právem bránili. Výsledkem by tedy byla válka. Proto člověk, který neustoupí od svého práva na všechno, jedná proti zájmu míru, tj. proti přirozenému zákonu.“²⁸⁾ Přenesení práva je založeno na projevení vůle člověka, a to jak předávajícího, tak přijímajícího. „Jednání dvou nebo více lidí, kteří si navzájem předávají práva, se nazývá úmluva.“²⁹⁾

Oproti tomu smlouva je aktem, kdy ten komu se slibuje, se slíbené splní později. „Tedy sliby dávané již k přijatému dobru (a to jsou i smlouvy) jsou projevy vůle, tj. posledního úkonu rozhodování, kterým se odnímá svoboda nesplnit, co bylo dohodnuto, a v důsledku toho jsou závazné. Neboť kde končí svoboda, tak začíná závazek.“³⁰⁾

Samotné uplatňování přirozeného zákona dále aplikuje na stát. Každý když podřídíme část své vůle na jeden subjekt, vznikne tak mocný činitel. „Takto dosažené sjednocení se nazývá stát či občanská společnost, a také občanská osoba, neboť když je vůle všech sjednocena, považuje se za jedinou osobu a jednotným označením se vyděluje a odlišuje od jednotlivých lidí, majíc svá práva a vlastní majetek. ... Stát je tedy (abychom jej definovali), jediná osoba, jejíž vůle je podle smlouvy více lidí považována za vůli všech; může tak používat sil a schopností jednotlivců pro společný mír a obranu.“³¹⁾ Výsledný jeden subjekt, který má právo vládnout celému státu, je právě trnem v oku Hobbesovu následovníku – Johnu Lockovi.

28) Hobbes, Thomas: Výbor z díla, Praha; Svoboda 1988; preface Milan Sobotka, str. 145

29) tamtéž, str. 148

30) tamtéž, str. 148

31) tamtéž, str. 176

Je to vládce bez trestní odpovědnosti a s neomezenou mocí a stane se jím smluvním přenesením absolutní moci. Locke na to reaguje spisem „Zkoumání o přirozeném zákonu“ z roku 1664. Pro zachování míru a stability přirozeného zákona by měl vyvažovat rozdělené moci soudce, nebo-li rozhodčí. „Rozhodčího, nebo-li soudce k urovnání sporu ustanovují svářící se strany: z toho plyne, že není vhodné, aby rozhodčím byla jedna ze stran. Neboť o každém člověku se předpokládá, že usiluje o dobro pro sebe od přirozenosti, kdežto o spravedlnost toliko kvůli míru a nahodile. Proto nemůže onu nestrannost, kterou předepisuje přirozený zákon, zachovat tak důsledně, jak by to udělal někdo třetí.“³²⁾

„Hobbes filozoficky nejdůsledněji využil pro svůj systém nejnovější výtěžky soudobé vědy, mechanický materialismus, v němž izolované atomy jsou řízeny kvantitativně vyjádřenou železnou zákonitostí. Člověk, atom, jehož přirozeností je jeho atomičnost, kvalitativně neodlišena od přirozenosti zvířecí, nemůže tvořit společnost jinak než jako jen shluk izolovaných proti sobě postavených atomů. Tento shluk potřebuje stejnou vnější, absolutní zákonitost, aby bylo garantováno jeho správné společenské fungování, jako je tomu v přírodě.“³³⁾

Hobbes definuje dva druhy státu podle původu vzniku. Státní celky vznikají buď ze strachu nebo z potřeby ochrany. „Prvním uvedeným příkladem jednájí poražení ve válce, aby nebyli zabiti, druhým dosud neporažení, aby nebyli poraženi. První způsob pochází od přirozené moci a můžeme jej prohlásit za přirozený původ státu; druhý způsob pochází ze vzájemné porady a usnesení spojenců, což je původ státu ustanoveného. Odtud pocházejí dva druhy státu: jeden přirozený, který může být nazván paternalistický a despotický, druhý ustanovený, který může být nazván politický.“³⁴⁾

32) Hobbes, Thomas: Výbor z díla, Praha; Svoboda 1988; preface Milan Sobotka, str. 165

33) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Československá akademie věd 1965, preface DrSc. Jiřina Popelová, str. 10

34) Hobbes, Thomas: Výbor z díla, Praha; Svoboda 1988; preface Milan Sobotka, str. 177

Musíme přihlížet k historickému pozadí jeho života. Jeho počátky jsou provázané s vládou mocných a oblíbených vládců, např. Alžběta či Jindřich II., jimž se dařilo držet šlechtu pevně v rukou. Nikoho si nežádali o souhlas se svým rozhodnutím. Jejich slabí potomci se už nechali udolat stále sílící mocí parlamentu, buržoazie a měst. Následná destabilizace a po dvacet let občanských sporů, způsobilo, že se Hobbes přirozeně obrátil ke dřívější absolutistické stabilitě. „Nebot' ačkoliv se někdy pochybuje o tom, který člověk nebo které shromáždění má ve státě svrchovanou moc, přece taková moc existuje a uplatňuje se stále, pokud to není v době vzpoury a občanské války, kdy vzniknou z jedné svrchované moci dvě. Rozkolníci, kteří obyčejně mluví proti neomezené moci, ji nejsou schopni vyvrátit, spíše ji přenášejí na jiné.“³⁵⁾

Mýtus kolem pomazaných hlav se však měl již brzy rozplynout. Hobbes se toho ale nedožívá, zemřel ještě před ustanovením Viléma Oranžského. Jeho dílo našlo později odezvu u francouzského osvícence Jeana Jacquese Rousseaua. „Rousseau ovšem stále činí rozdíl mezi právy občana a panovníka a mezi právem přirozeným, jež má občan požívat jakožto člověk. Jednotlivec se totiž společenskou smlouvou nedává cele společenskému celku, nýbrž dává mu jen část sebe sama, na níž celku záleží. Avšak – a tato výhrada je velice důležitá – jen vládce sám rozhoduje co je pro celek důležité.“³⁶⁾

35) Hobbes, Thomas: Výbor z díla, Praha; Svoboda 1988; preface Milan Sobotka, str. 186

36) Ruggiero, Guido de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929, str. 74

IV. III. I. John Locke – tvůrce klasického liberalismu

John Locke (1632 – 1704) je považován za tvůrce klasického liberalismu. Spolu se svým o 57 let starším francouzským protějškem - Montesquiueuem, je tvůrcem ideje společenské smlouvy. Svým dílem také zásadně přispěl k typicky britskému empirismu. Náplň nového filozofického směru 17. století přirozeně vykryštovala ze své doby. Empirismus se vymezil proti dožívajícímu baroku a absolutismu. A tedy také proti kontinentálnímu racionalismu. Racionalismus hlásal, že význam idejí překonává hranice každé zkušenosti. Což bylo pro empiristy nepřijatelné.

Locke byl přímo v centru dění, protože zastával práci osobního lékaře a tajemníka lordu Ashleyovi, hraběti ze Shaftesbury, který byl jedním z představitelů protistuartovské opozice. Jeho politické spisy tak nejsou příliš objektivní a kritické a nedá se jim upřít tendenčnost. Jejich úkolem bylo podpořit revoluční hnutí v Anglii a zesměšnit opoziční zastávce absolutismu.

V rovině filozofie šlo o opozici vůči Benedictu Spinosovi, Renému Descartesovi a jeho myšlenky vrozené ideje, na ně navazující cambridgeské platoniky a v neposlední řadě proti poslednímu polyhistorovi G. W. F. Leibnitzovi. Kdybychom se podívali ještě dál a přirovnali rozpor ke scholastickému sporu mezi nominalisty a realisty, pak bychom empirismus přiřadili k nominalistům a tezí Williamu Ockhama. Jedna ze základních myšlenek empirismu totiž přiděluje každé smyslové zkušenosti poznání jednotlivosti. „Slova (jména), kterými vyjadřujeme své myšlenky se musí v konečném důsledku vztahovat k jednotlivostem.“³⁷⁾

37) Scruton, Roger: Krátké dějiny novověké filozofie, Brno; Barrister a Principal 2000, str. 96

Zakladatelem anglického empirismu je Thomas Hobbes, jeho velkým následovatelem je právě John Locke, který tomuto směru přispívá Esejí o lidském rozumu. Z díla je patrná rozhořčenost nad stavem tehdejší politické a společenské scény. Empiristickou základnu finálně podpořil Isaak Newton svými Principy. Locke svým dílem završuje velkou anglickou triádu po Baconovi a Hobbesovi.

IV. III. II. Dvě pojednání o vládě

Svazek vyšel poprvé v roce 1690. Celé první pojednání je o vyvracení nesprávných zásad sira Roberta Filmera, formulovaných v díle Patriarcha čili přirozená moc králů (1680) a jeho následovníků, kteří se hlásili k myšlenkám absolutismu na základě principů Starého zákona. Filmer byl zastáncem stuartovské restaurace a John Locke naopak ospravedlňoval právo vzbouřit se po vzoru svržení Jakuba II. v revolučním roce 1688. „Filmer popírá, že by lidstvo bylo někdy svobodné a mělo možnost si volit své panovníky. To je scholastický názor, přijímaný i některými protestanty, který se zejména líbí lidu. Avšak ani u svatých otců ani v Písmu nenacházíme zprávy o původní svobodě. Přirozená svoboda a rovnost mezi lidmi by byla zdrojem vzbouření. Kdyby byl měl původní moc lid, byla by jedinou zákonnou vládou demokracie. Vláda vznikla ne tím, že lid odevzdal panovníkovi svá přirozená práva, nýbrž rozšířením mikrokosmu rodiny. Stát je rozšířenou rodinou, král je otcem, poddaní jsou jeho děti.“³⁸⁾ Vzájemné rozpory komentuje v jedenácti kapitolách, které jsou zároveň jeho státopisnou teorií a prakticko politickým komentářem.

38) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství Československé Akademie věd 1965, str. 10 - 11; Úvodní studie DrSc. Jiřina Popelková

Hned na úvod se věnuje otroctví a přirozené svobodě. Dementuje Filmerovy argumenty, že žádný člověk se nerodí svobodný a jediná možná vláda je absolutní monarchie. Locke soudí, že tato pověra podryvá principy společnosti a rozrušuje práva vládců. Jediným pravým monarchou by byl pravý dědic Adamův. To že se lidé nerodí svobodní není popřeno ani v Písmu a je v rozporu s rozumem.

Dále se vyjadřuje k otcovské a královské moci ve Filmerově pojetí. Locke nastiňuje jeho tezi o absolutní monarchii dané Bohem Adamovi nad vším stvořením. Kapitola navazuje na první. Přece se alespoň v něčem mohou shodnout liberalisté a absolutisté. Právě společenská smlouva vyšla ze starozákonních kořenů. Bůh uzavřel s lidem smlouvy a za jejich plnění jim poskytoval dobrodiní. Stejně tak by se měl chovat panovník na zemi. Nejen brát, ale i poskytovat svým vazalům prebendy za jejich podporu.

Jestli je stvoření právní důvod Adamovi svrchovanosti, Locke říká: „Nenacházím žádnou nesnáz v tom, přijímat svobodu lidstva, ačkoli jsem vždy věřil v Adamovo stvoření.“³⁹⁾ Stvoření mu nedalo pozemské panství, ale ustanovení boží.

Čtvrtá kapitola pojednává o darování podle Genesis 1, 28 („A Bůh jim požehnal a řekl jim: Plod'te a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe.“⁴⁰⁾) jako právního důvodu Adamovi svrchovanosti. Locke Filmerovi oponuje, že Adamovi bylo propůjčeno toliko vlastnictví a nikoli monarchie. Upozorňuje i na osobu Evy. Učiňme člověka ať panují, tedy oba, potažmo celý lidský rod a ne pouze Adama. Eva není otrocky poddaná Adamovi. To považuje za překrucování Písma. V šesté kapitole jde o to, zda otcovství je právní důvod Adamovi svrchovanosti. Filmer tvrdí že otec má absolutní moc nad životem a smrtí dítěte, protože mu jej daroval. Locke argumentuje tvrdě proti.

39) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství Československé Akademie věd 1965, str. 45

40) Bible, Český ekumenický překlad, Praha; Česká biblická společnost 1994, str. 21

Přikázání cti otce svého a matku svou nelze aplikovat na politiku. A také žena má na plození stejný podíl a tedy výhradní otcova autorita je nepodložena. Filmer dokonce tvrdí, že děti jsou vládci svých dětí, ale stále podřízeni prvnímu rodiči.

Následující kapitolu věnuje úvahám, zda se absolutní moc dědí, propůjčuje či určuje vlastnictvím.

V osmé kapitole se pře o přenesení svrchované vlády a moci. Locke usvědčuje Filmera z nejednoznačnosti a z biblických citátů vyvozuje, že ten kdo se chce stát králem, tomu stačí jen vládnout. Aniž by záleželo na způsobu uchvácení vlády. Tímto závěrem popírá celou Filmerovu tezi přirozeném stavu absolutistické monarchie. O monarchii a dědictví po Adamovi Filmer soudí, že vyplývá-li svobodná moc z otroctví, nemůže ji nikdo zdědit, protože např. prvorozený není otcem svých bratrů.

Závěr prvního pojednání věnuje dědici monarchické moci Adamovy. Buďto jsme dědicové všichni a tudíž nejsme povinni poslušností. Nebo jeden, kterému ale nemohou být ostatní poddáni, dokud se právně neprokáže důvod.

Poslední kapitola se pře o to, kdo je dědicem. „Velká otázka, která za všech dob znepokojovala lidstvo a přivodila mu největší část oněch zel, jež zničila města, vylidnila země a rozrušila mír světa, nebyla, zda existuje moc na světě, ani odkud přišla, nýbrž kdo ji má mít.“⁴¹⁾ Tato otázka svou důležitostí převyšuje ostatní, protože se od ní odvíjí mír a blahobyt obyvatel. Nicméně Locke zde skepticky podotýká, že za nynějšího stavu světa je nenapravitelně neznámo, kdo je pravým dědicem Adamovým.

41) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství Československé Akademie věd 1965, str. 101

Druhé pojednání o vládě zkoumá pravý původ, rozsah a účel občanské vlády. Zabývá se rozbořením přirozeného stavu a zákona, společenskou smlouvou a právem na revoluci. „Lockova koncepce lidských práv plnila v minulosti i v současnosti dvojí ideologickou funkci. Svým obecným pojetím navazuje na antickou filozofickou tradici a zároveň zobecňuje takové zkušenosti sociálně třídních zápasů Anglie, jako jsou spory kolem přijetí Magna Charty v roce 1215, Petic práv z roku 1628, ale i konflikty předcházející Listině práv, podepsané Vilémem Oranžským roku 1689.“⁴²⁾ Navazuje na První pojednání, ale neodvolává se k výkladu Bible, nýbrž k jednotlivci a občanské společnosti.

Hned z počátku ještě shrnuje první pojednání. „Pokládám tedy politickou moc za právo dávat zákony a tresty smrti a tudíž se všemi menšími tresty pro úpravu a zachování vlastnictví a užívat síly společenství při provádění takových zákonů a při obraně státu proti vnějšímu bezpráví, a vše toto jen pro veřejné blaho.“⁴³⁾

Ve svých úvahách se snažil dojít co nejhluběji, k samému počátku. Proto je pro něj zásadní přirozený stav člověka, neboť podmiňuje celou následující společnost. „Je to stav dokonalé svobody řídití svá jednání a nakládati se svým majetkem a se svými osobami, jak považují za vhodné v mezích přirozeného zákona, aniž žádají povolení nebo závisí na vůli kohokoli jiného. Je to také stav rovnosti, v němž všechna moc a pravomoc je vzájemná, aniž jeden má více než druhý.“⁴⁴⁾

Svoboda má své hranice, nemáme právo zahubit sebe nebo jiného člověka. „Stav přirozený má zákon přirozený, aby jej řídil, který zavazuje každého, a rozum, který je tento zákon, učí veškeré lidstvo, které jen chce jít k němu na radu, že proto, že všichni jsou si rovni a nezávislí, nikdo nemá poškozovat druhého v jeho životě, zdraví, svobodě nebo majetku.“⁴⁵⁾

42) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství Československé Akademie věd 1965, str. 17; Úvodní studie DrSc. Jiřina Popelková

43) Locke, John: Druhé pojednání o vládě, Praha; Svoboda 1992, str. 30

44) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství Československé Akademie věd 1965, str. 144

45) Locke, John: Druhé pojednání o vládě, Praha; Svoboda 1992, str. 32

Svoboda člověka v přirozeném stavu spočívá i v tom, že každý z nás je obdařen rozumem a pravomocí trestat prohřešky podle svého nejlepšího uvážení. Tím že se dopouštíme přestupků proti pravidlům rozumu a obecné slušnosti, zároveň uznáváme vinu a trest musí být exemplární a výstražný pro další. Správnost argumentuje příkladem. Když Indián spáchá trestný čin ve Francii, tak není se na něj nevztahují zákony Francie a tudíž nemusí být potrestán, kdežto podle pravidel přirozeného zákona by měl každý člověk právo jej potrestat. Zároveň si realisticky uvědomuje, že ve společnosti chybí objektivní soudcové a pozitivní zákony. Řešením proti bezvládní přirozeného stavu je občanská vláda, smluvní záležitost. Každý člověk, pokud sám nevstoupí do nějakého společenství, je v přirozeném stavu.

Ve čtvrté kapitole O otroctví se Locke vyrovnává s zařazením bezprávných otroků do svobodné občanské společnosti. „Svoboda člověka ve společnosti je v tom, že není pod žádnou jinou zákonodárnou mocí, leč tou jež byla zřízena dohodou ve státě.“⁴⁶⁾ Stát tvoří svobodní lidé, vzájemně si rovní, nemohou dát svůj život do rukou druhého. Avšak. „Jestliže někdo z vlastní viny propadl svým životem pro nějaký čin, jenž zasluhuje smrt, ten, komu jím propadl, může (má-li ho ve své moci) odložit jeho usmrcení a užít o ke své vlastní službě a nečiní mu žádné bezpráví.“⁴⁷⁾

V kapitole o vlastnictví má Locke na mysli veřejné blaho. „Bůh, jenž dal svět lidem společně, aby ho užívali k nejlepšímu prospěchu a k příjemnosti života. Země a vše, co je na ní, je dáno lidem společně na udržování a pohodlí jejich existence.“⁴⁸⁾ Vše co nám příroda dává a co jsme schopni zpracovat se má dostat k lidem. Vše, co si člověk vlastním přičiněním obstará, prací, je jeho nezadatelné vlastnické právo.

46) Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství Československé Akademie věd 1965, str. 149

47) Locke, John: Druhé pojednání o vládě, Praha; Svoboda 1992, str. 43

48) tamtéž, str. 44

„Veliký a hlavní účel, proč se lidé spojují ve státy a poddávají se vládě, je zachování jejich vlastnictví. K tomu ve stavu přirozeném schází mnoho věcí.“⁴⁹⁾ Hmotné statky zahrnuje do osobního vlastnictví každého člověka spolu se svým životem a svobodou. „Program liberalismu ve shrnutí do jediného slova by tedy měl znít: Vlastnictví, což znamená: soukromé vlastnictví výrobních prostředků. Všechny ostatní požadavky liberalismu vyplývají z tohoto základního požadavku.“⁵⁰⁾

Typicky liberální náhled má na politickou, občanskou společnost. Občané odevzdávají svou politickou moc společnosti, vládci, aby jí užíval ku prospěchu celé společnosti a chránil jejich vlastnictví, svobodu a životy a zajišťoval mír. Protiklad idey absolutní monarchie, protože vyjma otroka, nemá vlastník zákonodárnou moc nad životem a smrtí. Absolutní monarchie nemá žádnou formu občanské vlády a je nepřirozená. Dalším účelem společnosti, kromě ochrany vlastnictví je post nezaujatého soudce a nezaujatého vykonavatele sankce. Sám vládce nemůže být svým vlastním soudcem. V charakteru účelů můžeme spatřit trojí dělení moci ve státě. Subordinace moci je odvislá od formy státního zřízení. „Společenský řád je základnou pro všechno ostatní, a úspěšné působení každého jednotlivce je možné jen v účelně uspořádané pospolitosti.“⁵¹⁾

V pojetí státu navazuje na římské právo. Stát samotný podle něj kopíruje původní význam pojmu civitas, commonwealth, společenství. Forma vlády může být dokonalá volená demokracie nebo děděná oligarchie či monarchie. Rozsah vlády je u každé formy jiný. Hlavní ale je, že vláda má vládnout podle vyhlášených zákonů k dobru lidu. „Podle Locka může být příliš velkým pokušením lidské křehkosti, nakloněné uchvátit moc, aby lidé, kteří mají moc dávat zákony, měli ve svých rukou také moc provádět tyto zákony.“⁵²⁾

49) Locke, John: Druhé pojednání o vládě, Praha; Svoboda 1992, str. 103

50) Mises, Ludwig von: Liberalismus, Praha; Liberální institut 1998, str. 28

51) tamtéž, str. 17

52) Locke, John: Druhé pojednání o vládě, Praha; Svoboda 1992, str. 21

Primární je pro Locka moc zákonodárná, která ošetřuje pravomoci státu a vytváří legislativu, která neodporuje přirozeným zákonům. „Tato legislativa je nejen nejvyšší mocí státu, nýbrž i posvátnou a neměnnou v rukou, do nichž ji jednou společenství vložilo. Ani nemůže žádné nařízení kohokoli jiného, byť pojaté v jakékoli formě nebo podepřené jakoukoli mocí, mít platnost a závaznost zákona, jež nemá svou sankci od legislativy, jež lid zvolil a ustanovil.“⁵³⁾ Legislativa zároveň nemůže pojmout více moci, než kolik jí mohou poskytnout jednotliví občané.

Vzhledem k tomu, že soukromé vlastnictví lidí jsou jedním ze stěžejních bodů kapitalistického státního zřízení, musí být legislativa vytvořena pro jejich maximální ochranu. „Proto je omylem myslit, že nejvyšší nebo zákonodárná moc nějakého státu může činit, co chce, a libovolně nakládat se statky poddaného nebo vzít nějakou jejich část podle libosti. Toho není třeba se mnoho obávat u vlád, kde legislativa spočívá zcela nebo z části ve shromážděních, jež jsou proměnlivá, jejichž členové jsou po rozpuštění shromáždění poddanými obecných zákonů své země stejně s ostatními.“⁵⁴⁾ V rámci těchto tezí vyřešil obhájl i financování států s liberálním zřízením. Za všechnu, nejen legislativní, péči státu a zachovávání soukromých majetků občanů, by měl každý platit ze svého jmění podíl na její vydržování. „Liberalismus se zaměřuje výhradně na materiálně nikoliv proto, že by znevažoval duševní statky, ale z přesvědčení, že nejvyššího a nejhlubšího v člověku se nelze dotýkat vnější regulací.“⁵⁵⁾

53) Locke, John: Druhé pojednání o vládě, Praha; Svoboda 1992, str. 107

54) tamtéž, str. 112

55) Mises, Ludwig von: Liberalismus, Praha; Liberální institut 1998, str. 15.

„Výkonná moc položená kdekoli mimo do rukou osoby, jež má také podíl na legislativě, je jí zřejmě podřízena a odpovědná a může být podle libosti vystřídána a sesazena.“⁵⁶⁾ Ač je podle Locka výkonná moc podřízena zákonodárné, tak je mnohem důležitější její praktický dopad. Výkonná moc musí účelně provádět platné zákony a dbát na jejich plnění. Exekutiva může zasáhnout svou mocí, pokud dojde k porušování zákonů. „Za všech stavů a okolností je pravým prostředkem proti neoprávněné síle postavit sílu.“⁵⁷⁾ Další velkou pravomocí exekutivy je možnost odvolat legislativu, aniž by byla narušena subordinace. Tato možnost je v exekutivě zakotvena pro případ, že by byla ohrožena bezpečnost lidu. „Jestliže tedy exekutiva, která má moc svolávat legislativu, zachovává spíše správný poměr než formu zastoupení a upravuje ne podle starého zvyku, nýbrž podle pravdivého důvodu počet členů ve všech místech, jež mají právo být jednotlivě zastoupena, nelze to posuzovat tak, že dosadila novou legislativu, nýbrž že obnovila starou a pravou a že napravila nepořádky.“⁵⁸⁾

Locke se však téměř nezabývá způsobem uchopení moci jak v legislativě tak exekutivě. Neformuluje podle jakého klíče by se měly pořádat volby ani zákonné požadavky na kandidáty. Omezuje se na hypotetickou formu vlády. „Předpokládejme tedy, že legislativa je vložena do spolupůsobení tří různých osob:

1. jednotlivé osoby mající dědičně stálou, nejvyšší výkonnou moc a s ní moc svolávat a rozpouštět druhé dvě v jistých časových obdobích
2. shromáždění dědičné šlechty
3. shromáždění zástupců zvolených *pro tempore* lidem“⁵⁹⁾

Tímto rozmístěním sil se jednotlivé skupiny mohou kontrolovat a udržovat stabilitu.

56) Locke, John: Druhé pojednání o vládě, Praha; Svoboda 1992, str. 119

57) tamtéž, str. 121

58) tamtéž, str. 123 - 124

59) tamtéž, str. 126

Na závěr celého Pojednání o vládě se zabývá jejím zánikem. Ten může nastat buď zvenčí, vpádem cizích vojsk. Nebo zevnitř. Vláda se tak může rozpadnout třeba když kníže zamezuje svobodným shromážděním vlády nebo prosazuje bez souhlasu vládu nové zákony. Důvodem ke svržení nejvyššího představitele výkonné moci, když zanedbává své povinnosti a hrozí tak třeba anarchie. „Veliké chyby ve vládnoucí straně, četné nespravedlivé a nevhodné zákony a všechny poklesky lidské křehkosti snese lid bez vzpoury. Ale jestliže dlouhá řada zneužití, vytáček a pletich, ..., nelze se divit že se pak pozdvihne a snaží položit vládu do takových rukou, jež by mu zaručily účely, pro něž byla vláda nejprve zřízena a bez nichž starobylá jména a okázalé formy jsou místo toho, aby byly lepší, mnohem horší než přirozený stav nebo čiré bezvládí.“⁶⁰⁾ Z těchto východisek je lehce cítit poplatnost politické straně ve které působil a stranění revolučním ideálům. Této podpoře se asi nemůžeme divit, protože proběhnuvší revoluce v době vydání ještě nestačila vychladnout.

Dvě pojednání o vládě jsou jistě určující pro budoucí následovatele liberálních idejí. Ovšem v době jejich vydání, tedy v sedmáctém století, ještě nebyl žádný stát připravený na takovou svobodu. A ani později stát s typicky liberálním zřízením nevznikl. Nejbliže mu jistě zůstala právě Anglie, nejvyvinutější stát, který si vždy zakládal na rovném rozvržení sil. A tak pro ni bylo přirozené přijmout liberální zásady. „Nikde a nikdy nebyl tento program zcela uskutečněn. Dokonce ani v Anglii, označované za vlast liberalismu a vzornou liberální zemi, se nikdy nepodařilo prosadit všechny požadavky liberalismu.“⁶¹⁾ Je jisté že svým dílem ovlivnil jak Velkou francouzskou revoluci – Deklarace práv člověka a občana z roku 1789, tak revolucionáře v Americe – Deklarace nezávislosti USA z roku 1789. A v neposlední řadě se objevují jeho myšlenky ve Všeobecné deklaraci lidských práv, přijaté OSN v roce 1948. „Racionalistický a protihistorický duch osmnáctého století vděčí za svůj vznik z velké části filozofickým esejům a pojednáním Johna Locka.“⁶²⁾

60) Locke, John: Druhé pojednání o vládě, Praha; Svoboda 1992, str. 162

61) Mises, Ludwig von: Liberalismus, Praha; Liberální institut 1998, str. 13

62) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 323

IV. IV. Ekonomický liberalismus – Adam Smith (1723-1790)

Johnem Lockem se kapitola klasického liberalismu v Anglii uzavírá. Nastolila nosné myšlenky liberalismu v postavení člověka vůči státu – zformulovala společenskou smlouvu, na základě které se jedinci vzdávají části svých přirozených práv ve prospěch celku. Doba těsně porevoluční však postupně mýjela, až došlo k dalším revolucím. Revoluci průmyslové a náboženské. „Angličtí theologové osmnáctého století se snaží především dokázat, že neexistuje žádný důvod ke konfliktu mezi náboženstvím a rozumem.“⁶³⁾ Což je pro zbytek kontinentální Evropy v té době nemyslitelné. Zároveň církevní činitelé měli blízko ke všem vrstvám obyvatelstva. „Většina biskupů patří k aristokratickým rodinám, k whigům nebo toryům, podle toho, která strana je u moci. Nižší duchovenstvo vybírá někdy král, jindy místní squire.“⁶⁴⁾ K revolučnímu z hlediska katolické církve také jistě patří, že anglikánský duchovní nemusí projít žádným seminářem, ale naopak studuje na klasických světských univerzitách jako je Oxford či Cambridge.

Po anglické reformaci již nic nebránilo hospodářskému pokroku, a tak se přehodnocovaly myšlenky liberalismu. Zároveň již v té době byla Anglie námořní velmocí, takže jí z kolonií plynulo nemalé bohatství. Všechny nové okolnosti se přizpůsobili volnému trhu a kapitalismu. „Důležitost otázky průmyslové svobody počíná se v Anglii všeobecně chápat v druhé polovici 18. století. Až do té doby byl okruh průmyslové činnosti velice omezený a průmysl měl podřadný význam. Té situaci vyhovoval tradiční cechovní řád.“⁶⁵⁾ Zavedení strojů poháněných parní silou, značně zredukovalo počet zaměstnanců a zvýšilo kapitál a výrobu.

63) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 359

64) tamtéž, str. 359

65) Ruggiero, Guido de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929, str. 52

„Z této iniciativy a sebekritiky, k níž nutila průmyslová výroba, ze zvyku spoléhat jen sama na sebe – a zvyk ten vytvářel celou povahu – z naléhavé nutnosti pokračovat vpřed a vzrůstat, neměl-li kdo podlehnout, z toho všeho zrodila se silná průmyslová buržoazie, která pak tvořila páteř nového anglického liberalismu.“⁶⁶⁾ Revoluce nastartovala prohlubování rozdílu mezi bohatými a chudými. Protože bylo zrušeno zvykové právo. Dělníci i zemědělci se stali svobodnými a mohli se stěhovat. Pracovat mohli ženy i děti. To vše snižovalo mzdy z práce a lidé chudli.

„Takovéto jsou pro dělníky první následky svobody. Dělnictvo začíná nyní vytvářet vlastní třídu, která brzy bude stát proti průmyslové buržoazii. A je zajímavé, že na tyto bezprostřední následky volného průmyslového života upozornil Turgot, tedy stoupenec učení fyziokratického. Ten totiž zpozoroval, že při svobodném uzavírání smluv, mzda má tendenci sestupovat až k pouhému existenčnímu minimu.“⁶⁷⁾

Ale sociální nespokojenost je až dopad ekonomického liberalismu. V době, kdy se začal rozvíjet se o něčem takovém neuvažovalo. Adam Smith publikuje vůbec první ekonomickou učebnici „Bohatství národů“ v roce 1776. „Smith tedy může vylíčit společenský celek v obraze idylickém, v němž se město a venkov vzájemně doplňují, město dává venkovu své průmyslové výrobky a dostává za to potraviny, takže hospodářské síly země se navzájem udržují v rovnováze.“⁶⁸⁾

Smith byl zastáncem svobodné vůle podnikatelů a co nejmenšího vlivu státu. Silně brojil proti merkantilismu, jež měl hluboké základy ve Francii. Říkal že lidské úsilí v hranicích práva se může svobodně rozvíjet a to přispívá ke veřejnému blahu.

66) Ruggiero, Guido de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929, str. 54

67) tamtéž, str. 57

68) tamtéž, str. 59

Zároveň ale i on uznával určitou nezbytnost zásahů státu. Například by stát měl své občany chránit, což bez jeho vnějších zásahů do obchodu nelze uskutečnit. „Podle názorů profesora Smitha a jeho žáků uspořádal dobrý Bůh tento svět tak, že svobodná souhra přírodních zákonů zabezpečuje nejvyšší blahobyť nejvyššímu počtu jedinců. Volnost může být příčinou některých dočasných utrpeních, ale rovnováha se automaticky znovu obnoví. Tato teorie měla uklidnit svědomí boháčů tím, že z bídy a nezaměstnanosti dělala přirozené a božské léky.“⁶⁹⁾

Smithovo dílo má velmi hluboké kořeny v minulosti. Linie souvislostí se odvíjí od Tomáše Akvinského, na kterého navazovala tzv. Salamanská škola španělských scholastiků ze 16. století. Ti rozebírali nejen teologické problémy, ale i přirozená práva a ekonomii. V Bohatství národů vykládá svůj systém dělby práce, akumulace kapitálu, blahobytu v jednotlivých zemích, zemědělství, cel a daní. Předestírá vizi fungování státu podle pravidel laissez faire – pomoz si sám.

„Dobové pozadí Smithova díla je poznamenáno revolucí z roku 1688, následnou eliminací feudalismu a politickou rovnováhou, zaručenou přetahováním toryů a whigů. Anglie té doby vedla úspěšná tažení s Francií, zaštitěná geniálním ministerským předsedou Pittem.“⁷⁰⁾ Pitt podporoval Prusko a mezi nepřátele řadil Francii a Španělsko, byl rozhodnut získat vše i za cenu války. Jenomže na trůn nastoupil král Jiří III., který Pittovu moc značně omezoval a hodlal se sám ujmout politických rozhodnutí. Pitt v koloniích viděl víc než jen uložené peníze, viděl v nich impérium.

69) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 358

70) tamtéž, str. 342

„Pitt se svými stopadesáti válečnými loděmi rozestými po celém světě, v němž neexistovalo žádné tak silné loďstvo, připraven žádat monopol na kolonie. Královská rada se však bála, král Pitta nepodporoval a země si začala myslet, že kdyby Anglie zabrala příliš mnoho území, brzy proti sobě bude mít celý kontinent.“⁷¹⁾ A tak byl Pitt donucen podat demisi. A v roce 1763 byl podepsán Pařížský mír, který vytvořil mocenský kompromis v nadvládě na koloniích. Tento kompromis a zároveň ztracení Spojených států, mělo zásadní vliv na akceptaci Smithova Bohatství národů. Kdyby byla Anglie v těchto bodech úspěšnější, nejspíše by to upevnilo moc panovníka. Taktó dostal hospodářský liberalismus volné pole působnosti. V rukou průmyslníků bylo Smithovo dílo velkou zbraní.

IV. V. Moderní ztvárnění liberalismu v podání J. St. Milla (1806-1873)

Ekonomická koncepce Adama Smithe a jeho žáků měla drastický dopad na společnost. Hluboké třídní rozdíly vyvolávaly sociální nepokoje. Jedním z těch, kteří se poučily nezdarem svých předchůdců byl i John Stuart Mill. Mill si uvědomoval despocii volného trhu, ale i absolutní monarchie. „V dobách nedávno minulých měly vyšší a bohatší třídy vládu zcela ve svých rukou. Jejich moc byla největším útiskem země.“⁷²⁾ Jeho filozofie je proto již extraktem lepšího z obou možných a nastalých případů a svým dílem tak tvoří předěl ve vývoji liberalismu. „Žádný systém vlády, v němž mohou být vlastnická práva a základní svobody vystaveny zásahům ze strany dočasné politické většiny, nemůže být považován za systém, splňující požadavky kladené na liberální režim.“⁷³⁾

71) Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; Lidové noviny 1995, str. 334

72) Mill, John Stuart: Úvahy o vládě ústavní, Praha; Svoboda 1992, str. 141

73) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 84

Anglie během 18. století prošla celou řadou transformací. Od politických revolucí přes průmyslovou, zemědělskou a náboženskou. „Ta okolnost, že v Anglii nebylo vůbec nějakého úzkoprsého reakčního ducha, byla velice příznivá pro přirozené rozvití sil země, když tyto síly byly po válce opět uvedeny v pohyb.“⁷⁴⁾ „V oblasti myšlení však byly v Anglii klasické liberální ideje na ústupu téměř celé 19. století. První roztržku mezi anglickým liberalismem 19. století a klasickým liberalismem způsobil asi Jeremy Bentham (1748-1832), zakladatel utilitarismu, a jeho žák James Mill (1772-1836).“⁷⁵⁾ John Stuart je synem právě radikála Jamese Milla. Skupina kolem jeho otce si o lidové vládě myslela následující: „Třída společenská, jejíž moc je neobmezená, bude vládnouti ve svém vlastním zájmu. Jediný prostředek, jak zabezpečiti správný zřetel na štěstí všech, jest povolití všem stejný podíl na moci vládní.“⁷⁶⁾ Okruhu kolem jeho otce se podařilo prosadit v parlamentu zmírnění některých zákonů, které tvrdě postihovaly dělnickou třídu. John Stuart měl tedy blízko k sociálnímu citění. Cítil názorovou blízkost s francouzským socialistou, hrabětem Henri Saint – Simonem. „Proto se po mnoho let bedlivě zabýval otázkou, jak by bylo možno zabezpečiti patřičný ohled na menšiny i patřičné jich zastoupení, a jako průkopník hnutí pro poměrné zastoupení snažil se učinit parlament odrazem ne části národa, třebaš číselně převážné, nýbrž národa celku.“⁷⁷⁾

Sám se angažoval např. o zajištění veřejného a státního školství. „Ale v politické, hospodářské i náboženské společnosti anglické je silný, nepřekonatelný odpor proti těmto výstřelkům radikalismu.“⁷⁸⁾ Přesto došlo v letech 1830 - 1832 k politické reformě, a to z pohnutek lorda Greye.

74) Ruggiero, Guido de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929, str. 108

75) Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, str. 39

76) Hobhouse, L. T. : Liberalism, Praha; Jan Laichter 1914, str. 55

77) tamtéž, str. 91

78) Ruggiero, Guido de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929, str. 123

„Naproti tomu reformě přáli obyvatelé velkých měst, obchodníci, bankéři a rentiéři, kteří považovali za nesmyslné a ponižující, že jsou zbaveni volebního práva, když v některých venkovských městech byl každý majitel malého domu plnohodnotným občanem a jiných volily i kameny.“⁷⁹⁾

V úvodu svého díla *O svobodě, On Liberty*, z roku 1859, se zamýšlí nad vývojem postavení člověka ve státě. „Nyní potřeba jest, aby vládcí byli jedno s lidem, aby jejich vůle a zájmy byly vůlí a zájmy samotného lidu; národ nepotřebuje ochrany proti své vlastní vůli, netřeba se mu báti vlastní tyranie; jsou-li vládcové v pravdě zodpovědni a snadno sesaditelní, nuže necht' svěří se jim moc, jejíž užívání národ sám skutečně diktuje; moc jejich je jen mocí lidu, soustředěná a v příhodnou formu ku provádění upravená.“⁸⁰⁾ Toto, jak sám doufá, se stále děje v Evropě, i když se poměry změnily.

John Gray se v díle *Liberalismus* zmiňuje o vizi liberalistů, že kdysi, před vládou Normanů, měla již Anglie svou ústavu. To tvrdí i Mill: „Věta, že lidu netřeba vládu svou nad sebou samým omezovati, mohla se zdáti samozřejmou, dokud lidovláda byla toliko předmětem našich snů nebo nanejvýš věcí, o níž se četlo v knihách, že kdysi v dávných dobách existovala.“⁸¹⁾

Na Milla měl velký vliv francouzský pozitivista August Comte. V lecčems s ním souhlasil a vnášel tak prvky francouzské ideologie do svého díla. Jednalo se hlavně o neliberální elitářství, které sám tolik kritizoval. „U Francouzů, kteří jsou v podstatě jižním národem, dvojí výchova despotismem a katolicismem učinila, přes jejich impulsivní temperament, poddajnost a trpělivost jejich společným rysem a vyvolala u nich nejpříjemnější představu moudrosti a dokonalosti.“⁸²⁾

79) Maurois, André: *Dějiny Anglie*, Praha; Lidové noviny 1995, str. 377

80) Mill, John St. : *O svobodě*, Praha, Časopis českého studentstva 1891, str. 8

81) tamtéž, str. 8 - 9

82) Mill, John Stuart: *Úvahy o vládě ústavní*, Praha; Svoboda 1992, str. 47

Jeho další, neméně významné dílo Úvahy o vládě ústavní, vyšlo roku 1861. Odůvodňuje v něm proč je nejideálnějším typem vlády zastupitelská a proč se neosvědčila vláda despotů, ač pozitivních. Staví na příkladech a zkušenostech starověkých států ale i současné Evropy. „Protože se však ve státě, vyjma jednotlivé malé obce, mohou všichni osobně podílet jen na určité velmi malé části veřejných úkolů, vyplývá z toho, že ideálním typem vlády je zastupitelská vláda.“⁸³⁾ Enormně jej zajímá postavení jednotlivých občanů a jejich dosah k občanským právům. Vzhledem k následkům průmyslové revoluce na dělnickou třídu se snaží podchytit systém, který by zmírňoval jejich nespokojenost. „V Anglii například lze tzv. pracující třídy pokládat za vyloučené z každého přímého podílu na vládě. Nevěřím, že ony třídy, které se na ní podílejí, mají obecně nějaký úmysl obětovat takové třídy sobě.“⁸⁴⁾

Mill je velmi citlivý na třídní dělení, proto chce, aby byl zastupitelský systém spravedlivý a dělníci a drobní obchodníci by měli mít stejný počet hlasů jako průmyslníci a zaměstnavatelé. „Zastupitelská soustava by měla být utvořena tak, aby tento stav věci udržovala: neměla by dopouštět, aby některý z různých třídních zájmů byl tak mocný, aby mohl nabýt vrchu nad pravdou a spravedlností a nad všemi ostatními třídními zájmy dohromady.“⁸⁵⁾ Tato idealistická úvaha by se jistě líbila Saint-Simonovi.

Na rozdíl od svého předchůdce, Johna Locka, dává svůj popis jak by mělo hlasování do zastupitelství probíhat a hlavně co by za ním mělo stát. Každý volič by měl volit podle nejlepšího vědomí a ku prospěchu společnosti. „Při každé politické volbě konané všeobecným hlasováním, je volič absolutně mravně zavázán dbát veřejného zájmu, a ne svého osobního prospěchu, a hlasovat svého nejlepšího svědomí, zcela tak, jak by byl povinen učinit, kdyby byl sám jediným voličem a volba závisela jen na něm.“⁸⁶⁾

83) Mill, John Stuart: Úvahy o vládě ústavní, Praha; Svoboda 1992, str. 52

84) tamtéž, str. 43

85) tamtéž, str. 92

86) tamtéž, str. 139

Každý zvolený zástupce by měl přijímat chválu i hanu za svou činnost, která mu je konkrétně přidělena. Tím by odpadlo neprůhledné chování různých sborů. Tyto a další připomínky k volebnímu systému jsou stále velmi aktuální a stejně stále se jimi lidé neřídí. Nicméně Mill je i realistou, když říká, že: „Jen malá část veřejných úkolů země může být dobře plněna nebo slušně zajištěna ústředními orgány.“⁸⁷⁾ V návaznosti na to je zastáncem decentralizace a volení i místních zastupitelů. Tak by se odlehčilo parlamentu a přilepšilo místním samosprávám. Tento systém aplikuje i na podrobené závislé země. „Měly by se jim ponechat všechny svobody a výsady, které jsou s tímto omezením slučitelné, včetně svobodné správy obecních záležitostí, a náhradou za to, čeho se vzdali ve prospěch vládnoucího státu, měla by se jim poskytnout rovná práva jako všem domorodým poddaným ve všech ostatních částech impéria.“⁸⁸⁾

Mill se na věc jistě díval správným pohledem, protože kdyby se jím navržený systém vlády dodržoval, nedocházelo by k povstáním a revolucím. A ve státě by zavládl mír, spojený s celkovým pokrokem. Jenomže tento systém počítá s ideálním člověkem, oproštěným od zášti a touhy vše podřídit jen vlastnímu štěstí. A takové lidstvo nebylo nikdy, ani v jeho době. Takže liberalismus jak si jej Mill představoval nejspíše nelze aplikovat na reálnou společnost, která přece jen v některých věcech nad sebou potřebuje bič.

Nedlouho po Millově smrti liberalismus alespoň na čas upadl úplně. Po smrti královny Viktorie, od počátku 20. století začíná Anglie vnímat pokles loajality svých kolonií a začala zbrojit. 1904 vznikla spolu s Francií a Ruskem Trojdohoda, následkem čehož se Německo cítilo oslabené a obklíčené. A to už byl jen krůček k I. světové válce.

87) Mill, John Stuart: Úvahy o vládě ústavní, Praha; Svoboda 1992, str. 190

88) tamtéž, str. 222

V. Český liberalismus

V. I. Úvod, preosvícenství

V Českých zemích měl nástup liberalistů úplně jiné výchozí body a pozadí. Po porážce českých stavů na Bílé hoře, 20. listopadu 1620, rapidně ubylo šancí na rozvolnění režimu jak po stránce politické, tak náboženské. „Trauma Bílé hory na dlouhou dobu poznamenalo české myšlení, zanechalo hluboké stopy ve vyšších i folklórních kulturních projevech. ‚Neštěstí bez míry a hranic‘ (Palacký), v němž vyústilo konečné střetnutí katolicko-absolutistické a protestantsko-stavovské orientace, znamenalo i zúctování s husitskou linií, obrat k jiné náboženské a kulturní orientaci.“¹⁾ V konzervativním a katolickém Rakousko – Uhersku šlo velmi pomalu hýbat se zažitými obyčejí, než třeba v Anglii, Nizozemí či Německu. Tuhý absolutismus rozhodně nepřál vědcům ani vědeckým společnostem, které by nové a pokrokové myšlenky mohly přinést. Univerzitu Karlovu ovládli až do reformy Marie Terezie jezuité a zrušili její hospodářskou samosprávu a svobodu. „České země se počátkem 17. století ocitly stranou těch oblastí ekonomiky a politiky, které se staly hlavním dějištěm původní akumulace kapitálu. Přes rozmach měšťanské společnosti v 16. století nedospěly do stadia, kdy se začal směřodatně prosazovat rozpor mezi prací a kapitálem ve své výchozí, prosté kooperaci a zejména neorganické, manufaktuře odpovídající podobě. Proto také měšťanská společnost a měšťanská kultura předbělohorských českých zemí nevytvořily dostatek zdrojů pro vznik a trvalejší rozmach novodobé vědy, i když se ke konci

1) Šamalík, František: Úvahy o dějinách české politiky, Praha; Victoria Publishing 1996, str. 81

16. a počátkem 17. století stala právě Praha vskutku evropsky proslulým střediskem novodobé vzdělanosti.²⁾

První naděje osvícenců přišla až v polovině 18. století, za vlády Leopolda I. a pokračovala i za vlády jeho syna Karla VI. Preosvícenství se projevovalo hlavně styky šlechty s Francií. Někteří tam i studovali, hlavně šlo ale o průnik novinek na kulturním poli jako výtvarné umění, divadlo a hudba. Spolu s tím nešlo zabránit postupnému pronikání i osvícených myšlenek francouzských filozofů. „Tehdy se v české společnosti v kontextu ekonomiky a politiky habsburské monarchie začala všeobecně pociťovat bezvýchodnost robotně-nevolnického systému, a to nikoli přímo, z vlastních vnitřních rozporů, nýbrž prostřednictvím krize habsburské monarchie v mezinárodních vztazích.“³⁾ To se projevilo ztrátou Slezska ve válce s Pruskem.

Období mezi Bílou horou a slezskými válkami bylo nejen dobou míru, ale také feudalismu ve své nejtěžší podobě. „Klid zbraní ovšem znamenal hospodářskou obnovu a stabilizaci, a tedy i ekonomické zdroje pro zdůraznění nadvlády šlechty a církve nad znevolařeným lidem. A tato šlechta a tato církev uměly panovat a žít. Jim náležela světská i církevní architektura, jim patřila hudba a literatura, pro ně pracovali sochaři a malíři, jejich potřebám byla uzpůsobena ideologická nadstavba společnosti.“⁴⁾ Katolická církev v této době zastávala světskou vrchnost.

Jako jeden úhel pohledu bývá prezentováno, že pobělohorský absolutismus a katolictví měli na následek stabilitu po třiceti letech války.

2) Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986, str. 36 - 37

3) tamtéž, str. 8

4) tamtéž, str. 22

„Vzhledem k rozvratu české společnosti, k němuž došlo během třiceti let válek, to znamenalo pokrok a odpovídalo to smyslu úsilí pobělohorských vítězů.“⁵⁾ Druhou věcí však bylo poddanství.

„Zcela zřejmá je dominantní úloha šlechty v politickém životě země, její takřka absolutní moc nad znevlněnými poddanými i v politických a soudních institucích, umožněná postupným prosazováním habsburského absolutismu nad českými zeměmi.“⁶⁾

Katolická církev v tomto období udělala podobnou chybu. Menšinový český katolicismus se snažil obejmout národní hodnoty a stát se tak jedinou církví silně provázanou s lidem. „Tato menšina byla však součástí sil, které chtěly obnovit obecnost katolictví, a tato mezinárodní opora, doma zprostředkovaná dynastií, jí byla velkým pokušením. Bez této domácí menšiny by dynastie musela víc respektovat zemské zákony o náboženské svobodě, i když jí byly tolik proti mysli.“⁷⁾

Tato doba byla pod vlivem baroka. „Kult baroka znamenal přirozeně odsouvání zájmu o osvícenskou dobu.“⁸⁾

V. II. Politický liberalismus osvícenství

Pro české osvícenství je charakteristické tím, že je spojeno s národním obrozením a patriotismem. „Všechny občanské svobody a politická práva byly v chápání českého měšťanstva od počátku jeho liberální inspirace vždy úzce spojeny s vědomím a akcentováním

5) Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986, str. 7

6) tamtéž, str. 30

7) Šamalík, František: Úvahy o dějinách české politiky, Praha; Victoria Publishing 1996, str. 81

8) Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986, str. 24

národní svébytnosti. Národní uvědomění tvořilo neodmyslitelnou součást občanského vědomí – Čech měl být svoboděn nikoli jen jako abstraktní občan, nýbrž právě jako svobodný Čech.“⁹⁾ Nejvýraznějšími představiteli české liberalismu byli F. L. Rieger, Karel Havlíček, Brauner či Trojan.

Přes úpornou snahu o vymýcení, zůstaly v Čechách ohniska předbělohorské, slibně se rozvíjející vzdělanosti. A také všemocní feudálové byli pod tlakem okolních států nuceni povolovat rozvoj měšťanské společnosti, když chtěli vydělat více peněz. Museli se přizpůsobovat kapitalistickému způsobu.

V poměrech Rakouska – Uherska probíhaly veškeré reformy směrem „shora“ a střední vrstva měšťanů do nich nemohla nijak zasahovat. Výsledkem byla absence podílu střední vrstvy, třetího stavu, na vládě. „Proces transformace před moderního měšťanstva v moderní společenskou třídu, jež by se stala vlastním sociálním nositelem liberálního a industriálního smýšlení, probíhal značně komplikovaně a vlekle a teprve po třetí třetině devatenáctého století dostal zřetelné a celospolečensky viditelné obrysy.“¹⁰⁾

Velkým problémem našeho osvícenství byl jazyk. Němčina jasně převládala v psaném i mluveném projevu. „Osvícenství přineslo demokratizaci vzdělanosti v tom, že spisovnou latinu postupně nahrazovala živým spisovným jazykem, němčinou. Pro českou vzdělanost nebylo jiné cesty než přechod ke spisovné němčině.“¹¹⁾ První fáze českého osvícenství, která proběhla v letech 1745 až 1761, provedla právě tolik potřebnou reformu jazykovou a literární. Spolu s nimi se postupně oddělovala věda od teologie. Těsně za ní

9) Znoj, Milan: Český liberalismus, texty a osobnosti, Praha; TORST 1995, str. 20

10) tamtéž, str.16

11) Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986, str. 408

následovala druhá fáze, vymezená léty 1761 až 1773 a došlo při ní už k úplnému osamostatnění vědy od teologie a vznikly první nezávislé vědecké spolky. „Třetí období vymezujeme léty 1773 až 1791. V tomto období dosáhlo české myšlení mezinárodně uznávaných výsledků a současně rozvinulo českým jazykem psanou publicistiku. Vývoj směřoval k modernímu ocenění významu husitství v našich dějinách a k politickému vystoupení na obranu českého národa a jazyka.“¹²⁾ Poslední, čtvrté období, proběhlo v letech 1791 až 1806 a završilo jazykovou reformu. Série revolucí v letech 1848 – 1849 na sebe nenechala dlouho čekat. Revoluce proběhla celou Evropou, od Itálie, přes Francii a Německo a v březnu došlo povstání až do Vídně. Následkem toho došlo v Praze k založení Svatováclavského výboru, který se připojil s požadavky národními a občanských svobod. Toto stanovisko zastával i František Palacký, byl zastáncem idey rakouského federativního státu. „Tento národ sice malý jest, ale odjakživa zvláštní a sám o sobě stávající; panovníci jeho účastnili se od věkův ve svazku knížat německých, národ ale sebe sám nikdy k národu německému nepočítal, aniž také od jiných po všecka století kdy k němu byl počítán.“¹³⁾ Odmítnutím výzvy k volbám do frankfurtského parlamentu však znamenalo rozkol na české politické scéně na dva národní proudy. Němci přišli s velkoněmeckou koncepcí národa a Češi s austroslavistickou, která počítala s národnostně spravedlivým parlamentem.

Čeští liberálové se také účastnili ústavodárných sněmů v Kroměříži (22. 11. 1848) a Vídně (22. 7. 1848). „Zásluhou některých předních českých liberálů, zejména pak samotného Františka Ladislava Riegra, který byl osobně autorem vysloveně liberálního návrhu zákona o

12) Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986, str. 28 – 29

13) Znoj, Milan: Český liberalismus, texty a osobnosti, Praha; TORST 1995, str. 36

základních právech občana, patřilo české liberální myšlení v této oblasti k nejvyzrálejšímu v celé střední Evropě. Proti opatrnějším a umírněným oponentům v ústavním výboru, trvali čeští liberálové v čele s Riegrem na relativně nejradikálnější variantě návrhu. Lze říci, že v této době se formovala základní ideová východiska českého liberalismu, národní emancipační program získával své měšťanské politické kontury a stával se věcí veřejnou.¹⁴⁾

Čeští liberálové se ve svých názorech blížili spíše k anglosaskému empirismu a utilitarismu, než ke kontinentálnímu racionalismu. V Anglii v té době již byl liberalismus značně pokročilý a začal inklinovat k sociálním reformám.

Přes veškerou možnou snahu byla z vůle panovníka vydána tzv. oktrojovaná ústava. Přesto že byla revoluce poražena, ústava se nevrátila k předrevolučním poměrům. „Bylo zachováno osvobození rolníků a v některých menších německých státech zůstala v platnosti i svoboda tisku a shromažďování.“¹⁵⁾ Pro Čechy to nicméně nebyl uspokojivý výsledek. „Prosazování občanských práv patřilo nadále k hlavním programovým požadavkům české liberální politiky. V tom byli její představitelé zajedno.“¹⁶⁾

„Ucelenou filozoficko – politickou koncepci pojetí národa a státu poskytl rovněž již v roce 1848 František Palacký. Pro Palackého byly národy původní, přirozené a jejich existence měla sama o sobě svůj smysl a účel; státní organizace byla více méně prostředkem k zajištění tohoto účelu, tj. věcí pomíjivou, historicky proměnlivou. V této Palackého argumentaci se prosazuje liberální hledisko, neboť stát je ve svých funkcích podřízen

14) Znoj, Milan: Český liberalismus, texty a osobnosti, Praha; TORST 1995, str. 18

15) Hroch, Miroslav: Dějiny novověku, Praha; SPL Práce 1999, str. 108

16) Znoj, Milan: Český liberalismus, texty a osobnosti, Praha; TORST 1995, str. 18

potřebám společnosti. V daném případě jde sice o národní společnosti, ale Palacký je neinterpretuje nacionalisticky, nýbrž jako národní společenství rovných a svobodných občanů.“¹⁷⁾ Bohužel jeho koncepce nebyla přijata.

Asi o dvacet let později představil Palacký svůj nejdůležitější politický spis, který byl formulován proti hrozícímu nebezpečí dualismu. A ve kterém znovu zdůrazňoval ideu austroslavismu a federace. „Jest tedy nutný požadavek federalistického myšlení, aby země rakouské dělily se v několikero uskupení dle zásad a poměrů historických, geografických i etnografických pospolu....Hlavní ale jest, že každé takové uskupení má míti svého vlastního kancléře, nebo-li ministra při ústřední vládě říšské, že zákonodárství, týkající se vnitřní správy, vyučování, práva vedení atd. vyřizovati se bude nejen rychleji, ale i přirozeněji a přiměřeněji rozličným potřebám národův, nežli posavad se dalo, a konečně nestane se žádné národnosti křivda, jelikož každý národ bude přirozeně moci účastniti se veřejného života parlamentárního.“¹⁸⁾ Ale ani tento program se nesetkal s přijetím, a o dva roky se opravdu stalo co předvídal. Ústava z roku 1867 potvrdila Rakousko – Uherský dualismus a české země vyšly na prázdno.

„Hlavní proud české liberální politiky představovala v letech 1860 – 1890 Národní strana (Staročeši). Přitom již samotný název „Národní strana“ byl charakteristický. Obecně liberální požadavky byly chápány více méně jako samozřejmost a v tomto smyslu také zveřejněny v programovém prohlášení nové strany počátkem roku 1861.“¹⁹⁾ Zároveň se uvnitř strany formulovala budoucí a radikálnější, Národní strana svobodomyšlná, tedy mladočeši. Nejblíže se anglickému pojetí liberalismu přiblížili až Albín Bráf a Josef Kaizl, kteří se svým národně hospodářským programem blížili ekonomickému liberalismu, který měl završit jazykovou a kulturně politickou fázi českého obrození.

17) Znoj, Milan: Český liberalismus, texty a osobnosti, Praha; TORST 1995, str. 20

18) tamtéž, str. 62 - 63

19) tamtéž, str. 24

V. III. Náboženský liberalismus

Jak již bylo řečeno, barokní etapa v našich zemích znamenala hlavně církevní nadvládu. Etapa mezi lety 1648 až 1763 je dokonce nazývána dobou temna a celkového úpadku hlavně českého jazyka a literatury, na čemž měla podíl i katolická církev. „Jazyk latinský se stal v rekatolizovaných oblastech střední Evropy nejrozšířenějším spisovným jazykem. V rekatolizovaných českých zemích se stala nejpočetnější a nejvlivnější skupinou inteligence skupina řeholníků a kněží a latina byla téměř jediným jejich spisovným jazykem. Latina se uplatňovala i ve světských oblastech, protože nad právníkou a lékařskou vzdělaností se rovněž tyčil dominát katolické církve, v níž hlavní naukou byla ovšem teologie.“²⁰⁾ To bylo zřetelné i v rozdělení pravomocí na pražské universitě, kde měla církev v rukou filozofickou a teologickou fakultu. Vliv církve přesto nemůžeme jednoznačně označit za negativní, protože přes všechno to byly právě kláštery, které např. shromažďovaly staré rukopisy, či předávali vzdělání dalším a idea jednotného vědeckého jazyku je stále aktuální i dnes. Zároveň po reformách započatých Marií Terezií a završených Josefem II. se značně přehodnotilo působení katolické církve.

Náboženský liberalismus spočíval mimo jiné v tom, že se začalo pozitivněji dívat na husitství a reformaci. Jedním z prvních kdo se o tuto dobu a její poselství zajímal byl Gelazius Dobner, Ignác Born nebo František Martin Pelcl. „Husitská revoluční tradice v lidu žila. Přišel Josef Dobrovský, který pro pravdivé ocenění husitství vykonal obrovskou práci už jen

20) Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986, str. 408

tím, že nevyvratitelnými důkazy zničil svatého Jana Nepomuckého, barokní chiméru, jejíž kult se stal ohniskem ideového zápasu doby temna proti živosti husitské revoluční tradice ve znevlněném českém lidu.²¹⁾

„V české reformaci byly hledány a nelézány prvky moderního myšlení v dobovém liberálním chápání, tj. pravdymilovnost, smysl pro spravedlnost, smysl pro snášlivost, snaha po zdůraznění individuální odpovědnosti a svobodomyšlnosti. Nema­lý význam měly také sociálně politické nauky české reformace, které se obracely proti autoritativnímu pojetí vlády a světské i církevní moci vůbec.²²⁾ Obrovský pokrok v osvícenství nastal právě vnímáním víry a konfese jako věci soukromé pro každého občana. Toto stanovisko se promítlo i do ústavních požadavků v roce 1849. „Revoluce v roce 1848 osvobodila církve ze státního područí a začalo se hledat vyváženější uspořádání vztahů mezi státem a církví. To bylo nakonec nalezeno a upraveno zákony z roku 1874.²³⁾ Liberálům z politických důvodů vadil hlavně vysoký klér, který byl úzce svázán s absolutistickým zřízením. Konflikt se vyhrotil po I. vatikánském koncilu roku 1870.

Liberální teologie se opřela také o nové studie biblistů. „Liberalismu vděčíme za rozvinutí základních moderních vykladačských postupů, jako je vědecké studium biblických jazyků a dobového pozadí (např. G. Dalman, A. Diessman, A. Harnack), nábožensko dějinný průzkum, kritika pramenů a v tomto století i kritika tradice (škola dějin formy, především K. L. Schmidt, R. Bultman, M. Dibelius).²⁴⁾

21) Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986, str. 438

22) Znoj, Milan: Český liberalismus, texty a osobnosti, Praha; TORST 1995, str. 22

23) Tretera, J. R.: Církevní právo, Praha; Jan Krigl 1993, str. 210

24) Pokorný, Petr: Úvod do exegeze, Praha; Kalich 1979, str. 35

VI. I. Závěr

Nezadržitelný pokrok lidstva se po staletí musel probíjet skrze zažitá přežitky a vůli vládnoucích vrstev. A je jistě obdivuhodné že se našli jedinci, kteří se nebáli přes následné perzekuce posunout hranice lidského poznání a pokroku.

Mohutný rozvoj lidské společnosti nastal s věkem renesance. Nositelem vzdělání již nebyla jen církev a její uzavřené kláštery. Plody renesance zasáhly již mnohem větší počet lidí, protože společnost se začala postupně uvolňovat. A to jak na poli politickém, tak náboženském. Nicméně stále ještě nebyl překonán feudální systém, který bránil tomu, aby se vzdělanost a osvěta dostaly i mezi širokou vrstvu poddaného lidu. V tomto směru se nejdříve ze středověkého způsobu myšlení vymanila Anglie (své prvenství obhájila i mnohokrát potom) a předběhla tak kontinentální Evropu. A právě proto jsem si Anglii v této historické etapě vybrala jako téma diplomové práce. V tomto období prezentuje pro mě sympatickou a rozumnou politiku. Vnitřní v tradici empirismu a vnější ve způsobu zachování rovnováhy sil v Evropě.

Vlna změn a revolucí zasáhla postupně stát po státu celou Evropu. V každém z nich měla sice jiný průběh, principy však zůstávaly stejné. Ne všechny státy si mohly dovolit liberalizaci systému, neboť hranice demokracie a totality jsou velmi tenké a velmi snadno se situace může zvrátit. Jako třeba ve Francii, kde se revoluce zvrhla v teror a následně „požrala“ své děti. Proto je pro tvůrce politiky důležité poučit se z chyb svých předchůdců, aby i je jednou lid

nepověsil na lampy. Jen v naší malé zemi došlo v minulém století ke čtyřem převratům, a to v letech 1918, 1948, 1968 a 1989. Možná stojí v rámci dlouhodobějších vizí za povšimnutí určitá pravidelnost tohoto jevu.

Vzhledem k tomu, že ideální stát sám o sobě neexistuje, musí se stanovit ústava a zákony, které definují a regulují životy občanů. Čím rozvinutější společnost, tím déle se zřízení udrží. Liberální ideologie je založena na tvrdém kapitalismu, a proto se v mnoha státech musela rozmělnit socialismem. Pokud by se takto nařaděný stav udržoval, byl by to myslím téměř ideální stát. Historie nám již nejednou dokázala, že žádný politický systém striktně se držící jakékoli ideologie v její ryzí podobě, nemůže dlouhodobě fungovat.

VI. II. Conclusion

Unstoppable headway of human kind had to face prejudices and control of those in power for centuries. Without any doubt it is incredible that there were individuals to extend outer limits of human wisdom although they were punished for their deeds afterwards. Renaissance brought massive progress of civic society. Not only Church and monasteries were wisdom-holders any more. Fruits of renaissance were given to a large number of people as the society started to loosen both on the field of politics and religion. Nevertheless feudal system of government that restrained scholarship and education from serfs was not overcome yet. In that respect England was the first to leave old ways of thinking behind (as many times after) and overtook the rest of Europe. That was the reason for choosing England in that age to be a subject of my thesis. This age is represented by reasonable politics which I find very familiar to me. Inner politics based on Empirism and outer in order to sustain power balance in Europe.

Wave of changes, riots and revolutions stroke one european country after another. Each time it was different in process but held the same principles. Not each country could afford liberalization of system as the frontier between democracy nad totalitarianism is very thin and could be violated easily. In France, for instance, the revolution became terror and 'guzzled' its own children. For those who make the rules it is essential to gather advice from their ancestors or they are in serious risk of being hanged up on the gallows by people. In our small

country there were four overturns only during last century: 1918, 1948, 1968 and 1989. Of course, there is no ideal society. However a constitution and rules to conduct and rule lives of civics must be assigned. The more developed society the longer is the system able to prevail. Ideology of Liberalism is based on hard capitalism and so it had to be loosened by socialism in many countries. Should the un-loosened state preserve almost ideal society could be I think. However history has taught us that no political system following strictly any ideology in its pure shape can run on for a long period of time.

Použitá literatura:

Aristoteles: Politika I, Praha; Oikumene 1999

Bible, Český ekumenický překlad, Praha;, Česká biblická společnost 1994

Boaz, D. : Liberalismus v teorii a politice, Praha; Liberální intitut 2002

Burke, Edmund: Úvahy o revoluci ve Francii; Praha; Academica

Furet, Francois: Francouzská revoluce, Praha; Argo 2004

Glas, B. : Hospodářské systémy dneška: univerzalizmus, nacionalismus, liberalismus, socialismus; 1935

Gray, John: Liberalismus, Praha; Občanský institut 1999, přeložil Jan Fingerland

Haubelt, Josef: České osvícenství, Praha; Svoboda 1986

Hill, Christopher: Anglická revoluce 1640, Praha; Rovnost 1950

Hobbes, Thomas: Výbor z díla, Praha; Svoboda 1988, preface Milan Sobotka

Hobhouse, L. T. : Liberalism, Praha; Jan Laichter 1914; přeložili Antoním Žáček a Jan Masaryk

Hroch, Miroslav: Dějiny novověku, Praha; SPL Práce 1999

Kovář, Martin: Velká Británie v éře Roberta Walpola, Praha; ISV 2004

Locke John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakl. Českoslov. Akademie věd 1965; přeložil Josef Král

- Locke, John: Dvě pojednání o vládě, Praha; Nakladatelství Československé Akademie věd 1965
- Locke, John: Two Treatises of Government, New York; Meritor Books, 1965
- Lux, M. : Konzervatismus a liberalismus na pozadí percepce soc. státu; M. Lux, 1998
- Maurois, André: Dějiny Anglie, Praha; NLN 1993
- Mill, J. St. : O svobodě, Praha; Časopis českého studentstva 1891; přeložil H. Kosterka a V. Petrželka
- Mill, J. St. : Úvahy o vládě ústavní, Praha; Svoboda 1992; překlad František Vahalík
- Mises, L. von: Liberalismus, Praha; Liberální institut 1998
- Montesquieu, Ch. L. : O duchu zákonů, Praha; Právnícké knihkupectví a nakladatelství V. Linhart 1947
- Platón: Ústava, Bratislava; Pravda 1980
- Platón: Zákony, Praha; Oikumene 1997
- Pokorný, Petr: Úvod do exegeze, Praha; Kalich 1979
- Rousseau, J. J. : O původu nerovnosti mezi lidmi, Praha; Svoboda 1949
- Ruggiero, Guido de: Dějiny evropského liberalismu, Praha; Orbis 1929
- Scruton, Charles: Krátké dějiny novověké filozofie, Brno; Barrister a Principal 2000
- Smith Adam: Pojednání o podstatě a původu bohatství národů, Lib. institut, Praha 2001
- Störig, Hans Joachim: Malé dějiny filozofie, Kostelní vydří; Karmelitánské nakladatelství 2000

Syllaba, Theodor: Dějiny politických filozofií, Hradec Králové; Gaudeamus 2005
Šamalík, František: Úvahy o dějinách české politiky, Praha; VICTORIA PUBLISHING 1996
Šaradín, Pavel: Historické proměny pojmu ideologie, Brno; CDK 2001
Šusta, Josef: Dějiny Evropy v letech 1812 – 1870, II. díl, Praha; Vesmír 1923
Tocqueville, Alexis de: Starý režim a revoluce, Praha; Academia 2003
Tretera, J. R.: Církevní právo, Praha; Jan Krigl 1993
Vítek, Miloš: Evropské politické myšlení, Hradec Králové; Gaudeamus 1999
Znoj, M. : Naše současné spory o liberalismus; 1995
Znoj, M.: Český liberalismus: Texty a osobnosti; Praha, TORST1995

Použité slovníky:

Filozofický slovník, kolektiv autorů; Olomouc, Nakladatelství Olomouc 2002
Latinsko-český česko-latinský slovník, Šenková Silva; Olomouc, Nakladatelství Olomouc
2002
Anglicko-český česko-anglický slovník, kolektiv autorů, Praha, SPN, 1971

